

Η ΒΙΒΛΟΣ
ΤΟΥ ΑΘΕΟΥ

ΜΕ ΤΟΝ ΛΟΓΟ
ΚΟΡΥΦΑΙΩΝ ΔΙΑΝΟΗΤΩΝ

επιλογή και εισαγωγή
ΚΡΙΣΤΟΦΕΡ ΧΙΤΣΕΝΣ

μετάφραση
ΑΡΗΣ ΜΠΕΡΛΗΣ

POLARIS ΕΚΔΟΣΕΙΣ

Τίτλος πρωτοτύπου: *The Portable Atheist*

Η πρώτη έκδοση του πρωτοτύπου παράχθηκε στις ΗΠΑ το 2007 από τον οίκο Da Capo Press
Copyright © Christopher Hitchens 2007

Για την ελληνική γλώσσα © Polaris Εκδόσεις 2012

Απόδοση στα ελληνικά: Άρης Μπερλής
Επιμέλεια-διόρθωση: Σουλβί Ρηγοπούλου

Διατηρούνται όλα τα πνευματικά δικαιώματα. Κανένα τμήμα του βιβλίου δεν μπορεί να αναπαραχθεί, να αποθηκευτεί σε βάση δεδομένων ή να διαβιβαστεί με οποιαδήποτε μορφή ή με οποιοδήποτε, ηλεκτρονικό, μηχανικό, αντιγραφικό ή κάθε άλλο μέσο, χωρίς προηγουμένως να έχει δώσει άδεια ο εκδότης.

Polaris Εκδόσεις: Βιβλία-Multimedia
Ναυαρίνου 17, 10681 Αθήνα
Τηλ. 2103836482, fax 2103807608
www.polarisekdoseis.gr, info@polarisekdoseis.gr
ISBN: 978-960-6829-36-9

Αφιερωμένο στη μνήμη του Πρίμο Λέβι (1919-1987),
που είχε το ψυχικό σθένος να αρνηθεί ψευτοπαρηγορίες,
ακόμη και όταν αντιμετώπιζε τη διαδικασία της «επιλογής» στο Άουσβιτς.

Σιγά σιγά απλώνεται σιωπή και τότε, από την κουκέτα μου στον τρίτο όροφο, βλέπω και ακούω τον γερο-Κουν να προσεύχεται δυνατά, με τον μπερέ στο κεφάλι, κουνώντας βίαια το στήθος του. Ο Κουν ευχαριστεί τον Θεό γιατί γλίτωσε από την επιλογή.

Ο Κουν είναι παράλογος. Δεν βλέπει στη διπλανή κουκέτα τον Μπέμπο, τον Έλληνα που είναι είκοσι δύο χρόνων και μεθαύριο θα πάει στον θάλαμο αερίων και το ξέρει και μένει εξαπλωμένος με το βλέμμα καρφωμένο στη λάμπα χωρίς να λέει τίποτα, χωρίς να σκέφτεται πλέον τίποτα; Δεν ξέρει ο Κουν ότι την επόμενη φορά θα είναι η σειρά του; Δεν καταλαβαίνει ότι αυτό που συνέβη σήμερα είναι μια Ύβρις που καμία προσευχή δεν μπορεί να την εξευμενίσει, καμία συγχώρεση, καμία εξιλέωση των ενόχων, τίποτα απ' όσα είναι στη δύναμη του ανθρωπού που δεν μπορούν να την επανορθώσουν;

Εάν ήμουν Θεός, θα έφτυνα στη γη την προσευχή του Κουν.

Πρίμο Λέβι: *Εάν αυτό είναι ο άνθρωπος* (1959)
(μετάφραση Χαρά Σαφλικιώτη, εκδόσεις Άγρα, 2000, σ. 158)

Μπήκα κι εγώ στο Λάγκερ άθεος και ήμουν επίσης άθεος όταν απελευθερώθηκα, καθώς και στη μετέπειτα ζωή μου· αντίθετα, η εμπειρία του Λάγκερ, η τρομακτική της αδικία, επιβεβαίωσε τον αγνωστικισμό μου. Με εμπόδισε και πάντα με εμποδίζει να διανοηθώ οποιαδήποτε μορφή πρόνοιας ή υπερβατικής δικαιοσύνης· γιατί οι ετοιμοθάνατοι στα βαγόνια μεταφοράς ζών; γιατί τα παιδιά στους θαλάμους αερίων; Πρέπει εντούτοις να παραδεχτώ ότι αισθάνθηκα (μόνο μία φορά) τον πειρασμό να ενδώσω, να αναζητήσω καταφύγιο στην προσευχή. Συνέβη τον Οκτώβριο του 1944, τη μοναδική στιγμή κατά την οποία αντιλήφθηκα με πλήρη διαύγεια το επικείμενο του θανάτου: όταν γυμνός και συνθλιμμένος ανάμεσα στους γυμνούς συντρόφους, με την καρτέλα μου στα χέρια, περιμένα να περάσω μπροστά από την «επιτροπή», η οποία με ένα μόνο βλέμμα θα αποφάσιζε εάν θα πήγαινα κατευθείαν στους θαλάμους αερίων ή αν αντίθετα ήμουν αρκετά δυνατός ώστε να εξακολουθήσω να δουλεύω. Για μια στιγμή αισθάνθηκα την ανάγκη να ζητήσω βοήθεια και καταφύγιο· μετά, παρά την αγωνία, υπερίσχυσε η ηρεμία· δεν αλλάζουν οι κανόνες του παιχνιδιού στο τέλος της παρτίδας, ούτε όταν χάνεις. Η παράκληση σε εκείνες τις συνθήκες δεν θα ήταν μόνο παράλογη (ποια δικαιώματα μπορούσα να διεκδικήσω και από ποιον;) αλλά βλάσφημη επίσης και ανόσια, η ύψιστη ασέβεια την οποία μπορεί να διαπράξει ένας άθεος. Απομάκρυνα τον πειρασμό: γνώριζα ότι εάν επιζούσα, θα έπρεπε να ντρεπόμουν.

Πρίμο Λέβι, *Αυτοί που βούλιαξαν και αυτοί που σώθηκαν* (1986)
(μετάφραση Χαρά Σαφλικιώτη, εκδόσεις Άγρα, 2000, σ. 153-154)

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

<i>Σημείωμα του εκδότη</i>	9
<i>Ευχαριστίες</i>	11
<i>Εισαγωγή, Κρίστοφερ Χίτσενς</i>	13
1. ΛΟΥΚΡΗΤΙΟΣ, από το <i>Για την φύση των πραγμάτων (De Rerum Natura)</i>	29
2. THOMAS HOBBES, Περί θρησκείας από το <i>Λεβιάθαν</i>	35
3. BENEDICT DE SPINOZA, Θεολογικο-πολιτική πραγματεία	47
4. DAVID HUME, Η φυσική ιστορία της θρησκείας Περί των θαυμάτων, από το <i>Μια εξέταση της ανθρώπινης νόησης</i>	53 60
5. JAMES BOSWELL, Διήγηση της τελευταίας μου συνάντησης με τον Ντέιβιντ Χιουμ	75
6. PERCY BYSSHE SHELLEY, Μια ανασκευή του ντεϊσμού	81
7. JOHN STUART MILL, Ηθικές επιρροές της πρώιμης νεότητας, από το <i>Αυτοβιογραφία</i>	89
8. KARL MARX, Κριτική της εγγελιανής φιλοσοφίας του κράτους και του δικαίου	97
9. GEORGE ELIOT, Ευαγγελική διδασκαλία	113
10. CHARLES DARWIN, Αυτοβιογραφία	135
11. LESLIE STEPHEN, Απολογία ενός αγνωστικιστή	141
12. ANATOLE FRANCE, Θάυμα	159
13. MARK TWAIN, Σκέψεις περί Θεού, από το <i>Ανθρώπινες ιστορίες</i> Βιβλική διδασκαλία και θρησκευτική πράξη, από τα <i>Ευρώπη και αλλού & Μια πένα που ζεστάθηκε στη κόλαση</i>	163 167
14. JOSEPH CONRAD, Σημείωση του συγγραφέα στο <i>Η γραμμή σιιάς</i>	171
15. EMMA GOLDMAN, Η φιλοσοφία του αθεϊσμού	175
16. H. P. LOVECRAFT, Επιστολή περί της θρησκείας	181
17. CARL VAN DOREN, Γιατί είμαι άπιστος	185
18. H. L. MENCKEN, Μνημόσυνο	191
19. SIGMUND FREUD, Από το <i>Το μέλλον μιας ανταπάτης</i>	197
20. ALBERT EINSTEIN, Επιλογή κειμένων σχετικών με τη θρησκεία	207

21. GEORGE ORWELL, Από το <i>Η κόρη ενός κληρικού</i>	219
22. CHAPMAN COHEN, Μονισμός και θρησκεία	221
Μια παλιά ιστορία	231
23. BERTRAND RUSSELL, Ένα σκιαγράφημα πνευματικών σκουπιδιών	235
24. PHILIP LARKIN, <i>Εωθινό</i>	267
<i>Εκκλησιασμός</i>	270
25. MARTIN GARDNER, Ο Περιπλανώμενος Ιουδαίος και η Δευτέρα Παρουσία	273
26. CARL SAGAN, Ο στοιχειωμένος κόσμος	281
Η περί Θεού υπόθεση	291
27. JOHN UPDIKE, Από το <i>Η εκδοχή του Ρότζερ</i>	307
28. J. L. MACKIE, Συμπεράσματα και συνεπαγωγές, από το <i>Το θαύμα του θεϊσμού: επιχειρήματα υπέρ και κατά της ύπαρξης του Θεού</i>	315
29. MICHAEL SHERMER, Επιστροφή στη Γένεση. Μια επιστημονική ιστορία της Δημιουργίας.	341
30. A. J. AYER, Εκείνη η ανεξερεύνητη χώρα	345
31. DANIEL C. DENNETT, Thank goodness!	353
32. CHARLES TEMPLETON, Μια προσωπική κατάθεση, από το <i>Αποχαιρετισμός στον Θεό</i>	359
Ερωτήματα που μπορείς να θέσεις στον εαυτό σου	362
33. RICHARD DAWKINS, Γιατί είναι σχεδόν βέβαιο ότι δεν υπάρχει Θεός, από το <i>Η περί Θεού αυταπάτη</i>	365
Θρησκατέν	388
Άθεοι με τον Ιησού	391
34. VICTOR STENGER, Τα κοσμολογικά στοιχεία, από το <i>Θεός: η σφαλερή υπόθεση</i>	397
35. DANIEL C. DENNETT, Ένας λειτουργικός ορισμός της θρησκείας, από το <i>Απομυθοποίηση: καταρρίπτοντας τον μύθο της θρησκείας</i>	417
36. ELIZABETH ANDERSON, Αν ο Θεός πέθανε, επιτρέπονται όλα;	423
37. PENN JILLETTE, Δεν υπάρχει Θεός	443
38. IAN McEWAN, Τα μπλουζ της συντέλειαι του κόσμου	445
39. STEVEN WEINBERG, Σχετικά με τον Θεό, από το <i>Όνειρα για μια τελική θεωρία</i>	463
40. SALMAN RUSHDIE, “Imagine there’s no heaven”, ένα γράμμα στον εξάκις δισεκατομμυριοστό πολίτη του κόσμου	481
41. IBN WARRAQ, Το Κοράνι, από το <i>Γιατί δεν είμαι μουσουλμάνος</i>	487
Η ολοκληρωτική φύση του ισλάμ	558
42. SAM HARRIS, Στη σκιά του Θεού, από το <i>Το τέλος της πίστης</i>	569
43. A. C. GRAYLING, Μπορεί ένας άθεος να είναι φονταμενταλιστής; από το <i>Εναντίον όλων των θεών</i>	593
44. AYAAN HIRSI ALI, Πώς (και γιατί) έγινα άπιστη	599

Όλες οι μεταφράσεις είναι του Άρη Μπερλή, με εξαίρεση το απόσπασμα από τη *Θεολογικο-πολιτική πραγματεία* (Κεφ. 3), που μεταφράστηκε από τον Άρη Στυλιανού, και τα δύο ποιήματα του Φίλιπ Λάρκιν (Κεφ. 24), που μεταφράστηκαν από τον Κώστα Κουτσουρέλη, ειδικά γι' αυτήν την έκδοση.

Χρησιμοποιήθηκαν επίσης αποσπάσματα από έργα που έχουν ήδη μεταφραστεί και εκδοθεί στα ελληνικά. Συγκεκριμένα, από τα εξής βιβλία:

- Κεφ. 1: Λουκρήτιος, *Για την Φύση των Πραγμάτων*, μετάφραση Θεόδωρος Αντωνιάδης και Ρούλα Γαμέτη, Θύραθεν Εκδόσεις, 2005. Πρώτο Βιβλίο, στίχοι 50-101, 146-191. Δεύτερο Βιβλίο, στίχοι 167-181. Τρίτο Βιβλίο, στίχοι 417-444. Πέμπτο Βιβλίο, στίχοι 1.011-1.027.
- Κεφ. 2: Thomas Hobbes, *Λεβιάθαν*, μετάφραση Γρηγόρης Πασχαλίδης και Αιμίλιος Μεταξόπουλος, εκδόσεις Γνώση, 1989, Τόμος Α', σ. 179-192.
- Κεφ. 8: Καρλ Μαξ, *Κριτική της εγγελιανής φιλοσοφίας του κράτους και του δικαίου*, μετάφραση Μπάμπης Λυκούδης, εκδόσεις Παπαζήση, 1978, σ. 17-31.
- Κεφ. 10: Κάρολος Δαρβίνος, *Αυτοβιογραφία*, μετάφραση Κατερίνα Χαλμούκου, εκδόσεις Γκοβόστη, 2007, σ. 158-165.
- Κεφ. 14: Τζόζεφ Κόνραντ, *Η γραμμή σκιάς*, μετάφραση Ξενοφών Κομνηνός, Ίνδικτος, 2000, σ. 21-26.
- Κεφ. 19: Σίγκμουντ Φρόυντ, *Ο πολιτισμός πηγή δυστυχίας και Το μέλλον μιας ανταπάτης*, μετάφραση Γιώργος Βαμβαλής, εκδόσεις Επίκουρος, 2005, σ. 163-176.
- Κεφ. 26: Καρλ Σαγκάν, *Ο στοιχειωμένος κόσμος*, μετάφραση Αιμιλία Μανούση, εκδόσεις Έσοπτρον, 1998, σ. 131-142.
- Κεφ. 33: Richard Dawkins, *Η περί Θεού ανταπάτη*, μετάφραση και επιστημονική επιμέλεια Μαρία Γιατρουδάκη, Παναγιώτης Δεληβοριάς, Βασίλης Σακελλαρίου, εκδόσεις Κάτοπτρο, 2007, σ. 172-201.
- Κεφ. 35: Daniel C. Dennett, *Απομυθοποίηση: Καταρρίπτοντας τον μύθο της θρησκείας*, μετάφραση Δημήτρης Ξυγαλατάς, Νικόλας Ρουμπέκας, εκδόσεις Βάνιας, 2007, σ. 24-31.

Κεφ. 39: Steven Weinberg, *Όνειρα για μια τελική θεωρία*, μετάφραση Βασίλης Σπανός, Αθανάσιος Λαχανάς, Γιώργος Κυριακόπουλος, Αλέκος Μάμαλης, εκδόσεις Κάτοπτρο, 1995, σ. 259-279.

Κεφ. 42: Sam Harris, *Το τέλος της πίστης*, μετάφραση Χαρίκλεια Τσαλιγοπούλου, εκδόσεις Ενάλιος, σ. 97-129.

Ευχαριστούμε τους εκδότες των ανωτέρω βιβλίων για την άδεια χρησιμοποίησης αυτών των αποσπασμάτων.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Οφείλω τις πιο θερμές ευχαριστίες μου στον ατζέντη μου Steve Wasserman και στον εκδότη μου Ben Schafer. Η συνεργασία τους δρομολόγησε αυτό τον τόμο. Επίσης, είναι βέβαιο ότι χωρίς την επιτηδειότητα της διορθώτριας Lori Hobkirk και του υπεύθυνου δικαιωμάτων Cliff Corcoran, το εύρος αυτής της συλλογής θα ήταν πολύ μικρότερο.

Όταν κατηγορείτο –ενδεχομένως δικαίως– για επιστημονική λογοκλοπία, ο Νεύτωνας απαντούσε (κλέβοντας και πάλι από μια αρχαία πηγή) ότι «στηρίχτηκε στους ώμους γιγάντων». Στο παρόν εγχείρημά μου, όπως και σε όλα τα άλλα, οφείλω πολλά σε μια μικρή ομάδα (η οποία όμως συνεχώς μεγαλώνει) αφοσιωμένων ορθολογιστών, οι οποίοι απορρίπτουν τις παράλογες και αχρείες αξιώσεις των θρησκευόμενων και αναζητούν απαντήσεις στα θαύματα και τις πολύπλοκες δομές της φύσης, όπως και στα μεγάλα ύψη και βάθη της λογοτεχνίας. Είμαι πολύ υπερήφανος που ο Σάλμαν Ράσντι, ο Ίαν Μακιούαν και η Αγιάν Χιρσί Αλί συνεργάστηκαν σε αυτή την ανθολογία με ανέκδοτα κείμενά τους. Στη σφαίρα των φυσικών επιστημών οι εργασίες του Ρίτσαρντ Ντόκινς, του Ντάνιελ Ντένιτ, του Μάικλ Σέρμερ, του Στήβεν Γουάινμπεργκ, του Άντονι Γκρέιλιν και του Σαμ Χάρις είναι πρωτότυπες, θαρραλέες και πνευματώδεις· εύχομαι ο αναγνώστης που θα πάρει στα χέρια του αυτό το βιβλίο αποσπασμάτων, να παρακινηθεί να διαβάσει ολόκληρα τα έργα αυτών των διακεκριμένων συγγραφέων.

Κρίστοφερ Χίτσενς

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

C H R I S T O P H E R H I T C H E N S

Στο τέλος του άφθαρτου μυθιστορήματός του *La Peste* (*Η Πανούκλα*), ο Αλμπέρ Καμύ μάς δίνει μια εικόνα των σκέψεων του καλού γιατρού Ριέ, καθώς η πόλη του Οράν πανηγυρίζει τη λύτρωσή της από τη φοβερή επιδημία. Ο Ριέ αποφασίζει να παραμείνει πνευματικά διαυγής και να «ολοκληρώσει αυτό το χρονικό» ώστε:

Να μην είναι ένας από εκείνους που σιωπούν, αλλά να καταθέσει τη μαρτυρία του χάριν των ανθρώπων που χτυπήθηκαν από την πανούκλα· για να μην ξεχαστεί η αδικία που τους έγινε· για να πει απλά αυτό που μαθαίνουμε τον καιρό του λοιμού: ότι υπάρχουν στους ανθρώπους περισσότερα πράγματα να θαυμάσει κανείς παρά να περιφρονησει.

Αυτό είναι μέρος του έργου, της συνείδησης και της μνήμης. Η προϊστορία του είδους μας κατατρώχεται από επεισόδια εφιαλτικής άγνοιας και συμφορών, για τα οποία η θρησκεία έβρισκε όχι μόνο τη λάθος εξήγηση αλλά και τον λάθος ένοχο. Ανθρώπινες θυσίες τελούνταν κυρίως σε εποχές επιδημιών, μάταιες δεήσεις αναπέμπονταν, ανυπόστατα «θαύματα» βεβαιώνονταν και αποδιοπομπαίοι τράγοι –Εβραίοι, αιρετικοί ή μάγισσες– καταδιώκονταν και καίγονταν. Οι ελάχιστοι άνθρωποι της επιστήμης, του λόγου και της ιατρικής το μόνο που μπορούσαν να κάνουν ήταν να διαφυλάξουν τις βιβλιοθήκες και τα εργαστήριά τους ή και να σώσουν τη ζωή τους. Βέβαια, όταν το κακό «περνούσε», τελούνταν εξίσου βλακώδεις τελετές υστερικών ευχαριστιών για να εξευμενιστούν οι εντόπιες θεότητες...

Και καθώς άκουγε τις κραυγές της χαράς που ανέβαιναν από την πόλη, ο Ριέ σκέφτηκε ότι η χαρά αυτή είναι πάντα επισφαλής. Ήξερε ότι αυτά τα περιχαρή πλήθη δεν γνώριζαν κάτι που μπορούσαν να το μάθουν από τα βιβλία: ότι ο βάκιλος της πανώλους ποτέ δεν πεθαίνει, ποτέ δεν χάνεται για πάντα· ότι μπορεί να είναι σε νάρκη για πολλά χρόνια μέσα στα έπιπλα και στα ερμάρια, ότι καιροφυλακτεί

στις κρεβατοκάμαρες, στα κελάρια, στα σεντούκια, στα μαντίλια και στα χαρτιά, και ότι ίσως θα ερχόταν η μέρα όταν, για τη συμφορά και τον φωτισμό των ανθρώπων, θα ξυπνούσε πάλι τους αρουραίους και θα τους έστελνε να ψοφήσουν σε μια ευτυχισμένη πόλη.

Οι άπιστοι ακούνε συνέχεια ότι δεν έχει νόημα να λαιδορούν τις πρωτόγονες ηλιθιότητες και αγριότητες της θρησκείας διότι, στο κάτω κάτω, σε αυτούς τους φωτισμένους καιρούς, οι παλιές δεισιδαιμονίες έχουν σβήσει. Συζητώντας με έναν κληρικό, εννιά φορές στις δέκα δεν θα ακούσεις για κάποια δογματική θρησκευτική βεβαιότητα, αλλά για το φιλάνθρωπο έργο που επιτέλεσε κάποιος πιστός. Φυσικά, αυτό δεν μας λέει τίποτα για το θρησκευτικό σύστημα. Μπορεί να ευσταθεί ότι η οργάνωση « Έθνος του Ισλάμ» (Nation of Islam ή NoI) του Λούις Φάραχαν βοηθάει νεαρούς μαύρους να απεξαρτηθούν από τα ναρκωτικά, αλλά αυτό δεν αναιρεί το γεγονός ότι το NoI είναι μια ρατσιστική παρανοϊκή οργάνωση. Και μήπως δεν είναι αλήθεια ότι η Χαμάς –που έχει ανεβάσει τα *Πρωτόκολλα των Σοφών της Σιών* στον διαδικτυακό της τόπο– φημίζεται για το κοινωνικό της έργο; Η δική μου αντίδραση είναι η εξής πρόκληση: Πείτε μου έναν ηθικό λόγο ή μία ηθική πράξη που είπε ή έκανε ένας πιστός και δεν θα μπορούσε να τα έχει πει ή διαπράξει ένας άπιστος. Μέχρι σήμερα κανείς δεν αποπειράθηκε να απαντήσει. (Ενώ, παραδόξως, αν ρωτήσεις ένα ακροατήριο να σου πουν έναν κακό λόγο ή πράξη που να έχει άμεση σχέση με τη θρησκεία, κανείς δεν θα δυσκολευτεί ιδιαίτερα να βρει ένα παράδειγμα.)

Όχι, είναι αλήθεια ότι οι βάκιλοι καταδοκούν πάντα στα παλιά κείμενα και βρίσκονται σε λανθάνουσα κατάσταση στη θεωρία και στις πρακτικές της θρησκείας. Η παρούσα ανθολογία ελπίζει να εντοπίσει και να απομονώσει τους βάκιλους, καθώς και να δικαιώσει τον γιατρό Ριέ, προβάλλοντας εκείνους που, τότε όπως και σήμερα, αντιπαράθετον τον διαφωτισμό στο κακό και τη συμφορά:

Ήξερε, ωστόσο, ότι αυτό το χρονικό δεν μπορούσε να είναι το χρονικό της τελειωτικής νίκης. Μπορούσε να είναι μόνο η καταγραφή αυτών που έπρεπε να γίνουν και αυτών που οπωσδήποτε θα έπρεπε να γίνουν ξανά στην αέναη μάχη ενάντια στον τρόμο και τις απηνείς επιδρομές του, παρά τα προσωπικά τους βάσανα, από όλους όσους, μη μπορώντας να γίνουν άγιοι και αρνούμενοι να υποταχθούν στην πανούκλα, βάζουν όλα τους τα δυνατά να είναι γιατροί.

Γράφω αυτές τις λέξεις στις 4 Ιουλίου του 2007, στην επέτειο της διακήρυξης της πρώτης κοσμικής δημοκρατίας στον κόσμο. Οι άνδρες που έγραψαν τη διακήρυξη ήταν άνθρωποι που διαπνέονταν από το πνεύμα του Διαφωτισμού, που γνώριζαν πολύ καλά ότι η θρησκεία μπορεί να γίνει (κατά την έκφραση του Ουίλλιαμ Μπλέηκ)

«χειροπέδη του νου». Και καθώς κοιτάζω τις εφημερίδες, βλέπω ότι σε μια ευτυχημένη πόλη –το Λονδίνο– οι αρουραίοι βγήκαν πάλι από τους υπονόμους. Αυτοκίνητα παγιδευμένα με βόμβες ανατινάζονται έξω από νυχτερινά κέντρα με στόχο να κομματιάσουν και να σακατέψουν νεαρές κοπέλες που τολμούν να κυκλοφορούν ντυμένες άσεμνα. Φοβερές κραυγές, που προτρέπουν στη δολοφονία Εβραίων, Ινδών και άλλων υποκειμένων, ακούγονται από τζαμιά, κασέτες και ταινίες που πωλούνται στα περίχωρα. Σε μία από τις πιο ανοιχτές και πολυπολιτισμικές πρωτεύουσες της ανθρώπινης ιστορίας, η ζωή του καθενός δηλητηριάζεται από το μίσος και τη βία. Έπειτα μαθαίνουμε ότι οι περισσότεροι από τους πρωταγωνιστές του μακελειού ήταν γιατροί, σαν να είχε μόλις αποκρυπτογραφηθεί ένας ειδικός κώδικας τρόμου. Το σοκ ήταν σοβαρό: άνθρωποι που είχαν δώσει τον όρκο του Ιπποκράτη συνωμότησαν να εγκληματήσουν. Οποία αφέλεια. Ο γιατρός Ριέ δεν θα εγκλησσοταν, ούτε ο Καμύ. «Θεράποντες της ιατρικής» παρακολουθούσαν πάντα βασανιστήρια και εκτελέσεις κατ' εντολήν των κληρικών, για να προσδώσουν κύρος στη σκηνή. Οι χειρότεροι εγκληματίες στην *Τελική λύση (Final Solution)* ήταν γιατροί που άδραξαν την ευκαιρία για να διενεργήσουν αχρεία πειράματα. Κανείς ποτέ δεν απειλήθηκε με αφορισμό από την Εκκλησία (θα συνέβαλλαν στον τερματισμό μιας ανεπιθύμητης εγκυμοσύνης, αν το διακινδύνευαν). Και σήμερα, αυτοί που δίνουν στον εαυτό τους την άδεια να αφανίζουν τις ζωές των άλλων, το μόνο που έχουν να πουν είναι ότι ανώτερες εκκλησιαστικές αρχές δικαιολόγησαν τις πράξεις τους – με προφάσεις και ευφημισμούς που βρίσκουν θέση στις πιο έγκυρες εφημερίδες. Ιδιαίτερα αποκρουστικό παράδειγμα ο δρ Μπαρούχ Γκολντστάν και οι απολογητές του.

Παρεμπιπτόντως, το ίδιο Σαββατοκύριακο που αποκαλύφθηκε η συνωμοσία των βομβιστών του Λονδίνου και της Γλασκόβης, καταστροφικές πλημμύρες σημειώθηκαν στη βόρεια Αγγλία αφήνοντας χιλιάδες ανθρώπους άστεγους. Η Εκκλησία της Αγγλίας δεν άργησε να συνδράμει τους πληγέντες. «Αυτό είναι μια σαφής και αυστηρή θεία δίκη», είπε ο επίσκοπος του Καρλάιλ, «διότι ο κόσμος ξεστράτισε. Δρέπουμε τους καρπούς της ηθικής μας εξαχρείωσης». Από έναν κατάλογο ενδεχόμενων αμαρτιών που διαπράχτηκαν, ο επίσκοπος (που έχει πρόσβαση σε πηγές πληροφοριών που για εμάς είναι απρόσιτες) επέλεξε πρόσφατες νομικές ενέργειες για την παροχή περισσότερων δικαιωμάτων στους ομοφυλόφιλους. Με τις ενέργειες αυτές, είτε, «υποκειμέθα στην κρίση του Θεού και στη συνακόλουθη απαίτηση να μεταμεληθούμε». Πολλοί ανώτεροι αδελφοί ιεράρχες, συμπεριλαμβανομένου και ενός που φημολογείται ότι θα ανέλθει στον αρχιεπισκοπικό θρόνο του Καντέρμπερυ, ένωσαν τις φωνές τους επιρρίπτοντας την ευθύνη των πλημμυρών –που είχαν πλήξει μόνο ένα γεωγραφικό διαμέρισμα της χώρας– στις σεξουαλικές προτιμήσεις. Διάλεξα αυτό το παράδειγμα διότι πολλοί θα συμφωνούσαν ότι η σημερινή αγγλικανική/επισκοπική θρησκευτική «κοινότητα» είναι από τις πιο μετριοπαθείς και πολιτισμένες.

Κι ωστόσο, ποιος είπε το εξής, και πότε, μιλώντας για την απειλή ενός πυρηνικού ολοκαυτώματος; «Το χειρότερο που θα μπορούσε να συμβεί θα ήταν να μεταφερθούν ακαριαία μυριάδες άνθρωποι από τούτο τον κόσμο στον άλλο και πιο ζωτικό κόσμο – έναν κόσμο στον οποίο ούτως ή άλλως θα περάσουν, αργά ή γρήγορα». Αυτό δεν το είπε ούτε ο Ραφσατζανί ούτε ο Αχμαντιντζάντ, αμφότεροι των οποίων έχουν πει με χαιρεκακία ότι το Ισλάμ θα μπορούσε να επιζήσει ενός ατομικού πολέμου, ενώ το εβραϊκό κράτος δεν θα επιβίωνε. Αυτός που το είπε ήταν ο προσηγής, καλοκάγαθος αρχιεπίσκοπος του Καντέρμπερυ, ο Τζέφρυ Φίσερ, εδώ και μερικά χρόνια. Και μπορεί να γελάσουμε και να καργάσουμε με τον γεροξεκούτη αλλά, κατά μία έννοια, θα απιστούσε στη θρησκεία του αν μλούσε διαφορετικά. Το να παραδεχθείς ότι ένα θερμοπυρηνικό ολοκαύτωμα θα σημάνει το τέλος του πολιτισμού και της βιόσφαιρας θα ήταν, με θρησκευτικούς όρους, ανόσιο και ηττοπαθές. Κατά βάθος όλες οι θρησκείες *αδημονούν* για το τέλος του κόσμου, τη μεγάλη στιγμή που θα αποκαλυφθούν όλα και οι αμνοί θα διαχωριστούν από τα ερίφια – ή όποια άλλη βουκολική μεταφορά της ερήμου της Εποχής του Χαλκού θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί. (Στην Παπούα Νέα Γουινέα, όπου δεν υπάρχουν πρόβατα, όπως και στις περισσότερες τροπικές χώρες, οι χριστιανοί χρησιμοποιούν ως αναλογία το προσφιλέστερο ζώο των ιθαγενών και αναφέρονται στο ποίμνιό τους ως «ποίμνιο χοίρων». Ποίμνιο, κοπάδι – κάνει καμία διαφορά;)

Ενάντια σε αυτήν την παρανοϊκή εσχατολογία, με τη λατρεία του ενστίκτου του θανάτου και τη βαθιά περιφρόνηση της ζωής του πνεύματος, οι άθεοι υποστήριζαν ανέκαθεν ότι μόνο αυτόν τον κόσμο έχουμε και καθήκον μας είναι να κάνουμε το καλύτερο δυνατόν ο ένας για τον άλλο. Ο θεϊσμός δεν μπορεί να συνυπάρξει με αυτό το αναντίρρητο συμπέρασμα. Ας μείνουμε για λίγο στις αναλογίες με τα ζώα: αυτοί που έχουν σκύλο θα έχουν προσέξει ότι, αν τους δίνεις τροφή και νερό και στέγη και στοργή, οι σκύλοι σε θεωρούν θεό. Ενώ αυτοί που έχουν γάτες θα έχουν καταλάβει ότι, αν τους δίνεις τροφή και νερό και στέγη και στοργή, οι γάτες καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι είναι θεές. (Οι γάτες μερικές φορές μπορεί να μοιραστούν τα κρύα εντόσθια ενός θηράματος με εσένα, αλλά αυτό ακριβώς θα έκανε και ένας θεός αν βρισκόταν σε καλή διάθεση.) Η θρησκεία, λοιπόν, συμμετέχει εξίσου και στο κυνοειδές και στο αιλουροειδές. Απαιτεί το μέγιστο της δουλικότητας και της ταπεινώσης, ζητώντας σου να πιστεύεις ότι συνελήφθης και εγενήθης εν αμαρτία και να υπακούεις έναν αυστηρό δημιουργό. Αλλά, σε ανταπόδοση, σε θέτει στο κέντρο του σύμπαντος και σε διαβεβαιώνει ότι είσαι το προσωπικό αντικείμενο ενός θείου σχεδίου. Αν κάνεις τις σωστές εξιλεωτικές κινήσεις, μπορεί ακόμη και να διαπιστώσεις ότι ο θάνατος δεν είναι δα και τόσο φοβερός και ότι ενδεχομένως μπορεί να γίνει για την περίπτωση σου μια εξαίρεση στους κανόνες της φυσικής εκμηδένισης. Αυτή η διδασκαλία είναι και παράλογη και ανήθικη.

Για να είμαστε δίκαιοι, θα πρέπει να παραδεχτούμε ότι οι θρησκευόμενοι συχνά δεν συνειδητοποιούν πόσο προσβλητική είναι στην πραγματικότητα η κύρια πρότασή τους. Συζήτησε με έναν πιστό και ας υποθέσουμε ότι είναι ήπιος και ευπρεπής και δεν θα σου πει ευθύς εξαρχής ότι η απιστία σου θέτει σε κίνδυνο την ψυχή σου και σε καταδικάζει στο πυρ της κολάσεως. Προτού περάσει πολλή ώρα, θα σε ρωτήσει ευγενικά πώς είναι δυνατόν να γνωρίζεις τι είναι καλό και τι κακό. Χωρίς το θείο δέος, τι θα σε εμποδίσει να κλέψεις, να σκοτώσεις, να βιάσεις, να ψευδορκήσεις; Μερικές φορές ο συνομιλητής σου θα παραδεχθεί ότι υπάρχουν άπιστοι που έζησαν ενάρετη ζωή, και θα παραδεχθεί επίσης (ας έκανε κι αλλιώς) ότι πολλοί πιστοί ευθύνονται για φοβερά εγκλήματα. Ωστόσο, η υπόθεση εργασίας είναι ότι θα ήμασταν χωρίς πυξίδα, αν κατά κάποιον τρόπο δεν τελούσαμε υπό τον διαρκή έλεγχο μιας αμετάρτητης και απαρασάλευτης ουράνιας δικτατορίας. Τι αποκρουστική ιδέα! Όχι μόνο χτυπάει με τσεκούρι στη ρίζα όσων έχουμε μάθει για την εξελικτική βιολογία (οι κοινωνίες που ανέχονται το έγκλημα, την κλοπή και την ψευδορκία δεν διαρκούν πολύ και εκείνες που παραβιάζουν το ταμπού της αιμομιξίας και του κανιβαλισμού εκλείπουν), αλλά συνιστά βίαιη προσβολή της ίδιας της έννοιας του ανθρώπινου αυτοσεβασμού, καθόσον διατείνεται ότι δεν μπορείς να κάνεις μια καλή πράξη ή να αποφύγεις μια κακή, παρά μόνον αν ελπίζεις σε θεία ανταμοιβή ή φοβάσαι τη θεία τιμωρία. Μερικοί από εμάς, ακόμη και οι λιγότερο ανιδιοτελείς, θα προτιμούσαμε να δρούμε αυτοπροαίρετα. Όταν δίνω μισό λίτρο αίμα (κάτι που ορισμένες θρησκείες το απαγορεύουν) και εγώ δεν χάνω αίμα και το κερδίζει κάποιος άλλος. Υπάρχει σε αυτό κάτι που μου αρέσει και αντλώ ικανοποίηση από το γεγονός ότι βοηθάω έναν συνάνθρωπο. Επιπλέον, έχω μια σπάνια ομάδα αίματος και ελπίζω ότι αν ποτέ χρειαστώ μετάγγιση αίματος, κάποιος θα ενεργήσει ακριβώς όπως εγώ. Μπορώ να πω ότι βασίζομαι επάνω του. Δεν χρειάστηκε να μου το διδάξει αυτό κάποιος, ούτε βέβαια να ενισχύσει τη διδασκαλία του με απειλητικά παραμύθια όπου εμφανίζεται ο αρχάγγελος Γαβριήλ με τη ρομφαία. Ο λεγόμενος Χρυσός Κανόνας είναι έμφυτος μέσα μας, εκτός από τα άτομα που παρουσιάζουν δυσκοινωνική συμπεριφορά και τους ψυχοπαθείς που αρέσκονται στη σκληρότητα. Η εξέλιξη δεν τους έχει ξεσκαρτάρει, όπως και δεν έχει μειώσει το ποσοστό των καλών ανθρώπων που είναι φύσει ομοφυλόφιλοι. Η θρησκεία εφευρίσκει ένα πρόβλημα εκεί όπου δεν υπάρχει κανένα, λέγοντας αφενός ότι οι κακοί είναι και αυτοί δημιουργημένοι κατ' εικόνα θεού, και αφετέρου ότι οι σεξουαλικά αντικομοφομιστές βρίσκονται σε μια κατάσταση αθεράπευτης ανηθικότητας, που μπορεί ξαφνικά να προκαλέσει πλημμύρες και σεισμούς.

Πώς έγινε και αυτές οι κακοήθεις ανοησίες απέκτησαν τόση δύναμη; Και γιατί είμαστε σε συνεχή διαμάχη με τους βίαιους και μισαλλόδοξους πιστούς αυτών των ανοησιών; Η θρησκεία ήταν η πρώτη (και η χειρότερη) απόπειρα της φυλής να συμβιβαστεί με την πραγματικότητα. Ήταν το καλύτερο δυνατό που μπορούσε να κάνει

το είδος σε μια εποχή που δεν είχε ιδέα από φυσική, χημεία, βιολογία ή ιατρική. Δεν ξέραμε ότι ζούμε σε έναν σφαιρικό πλανήτη, ούτε βέβαια ότι ο πλανήτης αυτός κινούνταν σε τροχιά σε ένα μικρό και άσημο ηλιακό σύστημα που βρισκόταν στην άκρη ενός απειρομεγέθους σύμπαντος το οποίο είχε εκραγεί και διαστελλόταν συνεχώς. Δεν γνωρίζαμε ότι οι μικροοργανισμοί ήταν πανίσχυροι και ζούσαν στο πεπτικό μας σύστημα για να εξασφαλίζουν την επιβίωσή μας αλλά και για να εξαπολύουν ως παράσιτα φονικές επιθέσεις εναντίον μας. Δεν ξέραμε τους στενούς δεσμούς που έχουμε με τα άλλα ζώα. Πιστεύαμε ότι δαιμόνια, καλικάντζαροι, ξωτικά και άλλα πνεύματα υπερίπτανται γύρω μας· ότι οι κερανοί και οι αστραπές είναι οίωνοι. Μας πήρε πολύν καιρό να αποτινάξουμε αυτό το βαρύ φορτίο άγνοιας και φόβου, και κάθε φορά που προσπαθούσαμε να απαλλαγούμε από αυτό, δυνάμεις με ιδιοτελή συμφέροντα μάς το φόρτωναν στους ώμους – ακόμη μας το φορτώνουν.

Οπωσδήποτε θα συμφωνήσουμε ότι είμαστε θηλαστικά που τους αρέσει να βρίσκουν ένα «σχήμα», και ότι προτιμούμε ακόμη και μια συνωμοτική θεωρία από καμία εξήγηση. Η θρησκεία ήταν η πρώτη μας απόπειρα στη φιλοσοφία, όπως η αλχημεία ήταν η πρώτη μας απόπειρα στη χημεία και η αστρολογία η πρώτη μας απόπειρα να εννοήσουμε τις κινήσεις των ουράνιων σωμάτων. Προσωπικά πιστεύω στη μελέτη των θρησκειών, πρώτον διότι η κουλτούρα και η παιδεία συνεπάγονται σεβασμό στην παράδοση και τις απαρχές της, και δεύτερον διότι μερικά από τα πρώτα θρησκευτικά κείμενα αποτελούν τις πρώτες μας λογοτεχνικές απόπειρες. Αλλά υπάρχει ένας λόγος που οι θρησκείες ασχολούνται τόσο πολύ με παράξενα συμβάντα στον ουρανό, όπως και με λιγότερο απτά φαινόμενα, όπως είναι τα όνειρα και τα οράματα: Όλα αυτά ικανοποιούν την έμφυτη ηλιθιότητά μας και την προθυμία μας να πειστούμε, παρά τις περί του αντιθέτου μαρτυρίες, ότι είμαστε πράγματι το κέντρο του σύμπαντος και ότι όλα διευθετήθηκαν έχοντας εμάς κατά νου.

Αυτός ο θλιβερός σολιψισμός παρατηρείται σε όλα τα επιχειρήματα που διατυπώνονται –με ολοένα και μεγαλύτερη απελπισία– εναντίον των ερμηνειών του Δαρβίνου και του Αϊνστάιν. Σήμερα έχουμε καλύτερες και απλούστερες ερμηνείες για την καταγωγή των ειδών και του κόσμου. («Απλούστερες» μόνο διότι οι ερμηνείες αυτές είναι πιο λογικές και επαληθεύσιμες, όχι διότι δεν είναι *πολύ πιο* περίπλοκες.) Αλλά, για σταθείτε, αναφωνεί ο πιστός. Ας δεχτούμε –τελικά!– τη φυσική επιλογή και τα αποδεικτικά στοιχεία του Χαμπλ για το Big Bang. Μήπως αυτό δεν δείχνει ότι ο δημιουργός του κόσμου είναι πολύ πιο πολυμήχανος απ' όσο πιστεύαμε; Με τη βοήθεια άλλων στους οποίους θα παραπέμψουμε στη συνέχεια, ας αποτελειώσω αυτό το φτωχό επιχείρημα. Ας δεχτούμε λοιπόν τον ισχυρισμό του θρησκευόμενου. Ας δεχτούμε ότι κάποιος (ή κάτι) ήταν πράγματι «παρών στη δημιουργία» και έδωσε την εντολή να εκραγεί η ύλη και να αρχίσει η εξελικτική διαδικασία σε αυτόν τον πλανήτη. Ας παραβλέψουμε ότι η υπόθεση αυτή δεν θα μπορούσε ποτέ να

αποδειχθεί. Εν πάση περιπτώσει, ας το υποθέσουμε. Στο κάτω κάτω ούτε να ανασκευαστεί μπορεί, όπως και κάθε άλλη τυχαία και αστήρικτη υπόθεση.

Αυτό το θεικό πρόσωπο θα είχε ακόμη πολλή δουλειά μπροστά του. Πώς θα μπορούσε ποτέ να ελπίζει ότι θα αποδείκνυε πως αυτή η αρχική έκρηξη της ύλης έγινε με στόχο την εμφάνιση της ζωής σε έναν μικροσκοπικό πλανήτη μετά από δισεκατομμύρια χρόνια, στο περιθώριο των περιδινόμενων γαλαξιακών νεφελωμάτων και ταυτόχρονα με την εκμηδένιση αναρίθμητων άλλων κόσμων; Πώς θα μπορούσε να καταδειχθεί ότι ο σχεδιαστής αυτού του κολοσσιαίου εγχειρήματος είχε κατά νου τον κρετίνο επίσκοπο του Καρλάιλ που, κραδαίνοντας την ποιμενική του ράβδο, συνδέει τη σεξουαλική ζωή των ενοριτών του με τον καιρό;

Ή πάλι, κατεβαίνοντας την κλίμακα κατά τιτάνιες τάξεις μεγέθους, και δεδομένου ότι τουλάχιστον το 98% των ειδών σε αυτόν τον μικροσκοπικό πλανήτη έκανε λίγα μόνο διαστακτικά βήματα προς τα «εμπρός» προτού εξαφανιστεί, πώς μπορεί να υποστηριχθεί ότι όλη αυτή η μαζική εξαφάνιση και η σποραδική τεράστια έκρηξη της ζωής (κατά την Κάμβρια περίοδο) είχε επίσης ως μοναδικό της στόχο την εμφάνιση του είδους μας; Και δεν είναι παράδοξο το ότι η θρησκεία, η οποία δεν παύει να απαιτεί από εμάς μια μαζοχιστική σχεδόν μετριοφροσύνη ενώπιον του θεού, ενθαρρύνει αυτήν την ακραία μορφή εγωκεντρισμού και μεγαλομανίας; Προσπαθώντας να προσαρμοστεί σε ευρήματα που κάποτε επιχείρησε με τόση εμπάθεια να καταδικάσει και να καταπνίξει, η θρησκεία το μόνο που κατάφερε ήταν να θέσει εκ νέου τα ίδια ερωτήματα που την υπονόμεισαν σε παλαιότερες εποχές. Τι είδους δημιουργός είναι κάποιος τόσο σπάταλος, τόσο ιδιότροπος και τόσο «στο περίπου»; Τι είδους δημιουργός είναι κάποιος τόσο σκληρός και αδιάφορος; Και –πάνω απ' όλα– τι είδους δημιουργός είναι κάποιος που αποφασίζει να «αποκαλυφθεί» σε αποβλακωμένους χωρικούς στην έρημο; Έχω συναντήσει μερικούς εξαιρετικά νοήμονες πιστούς, αλλά δεν καταγράφεται ιστορικά ούτε ένα ανθρώπινο ον που να έχει τα εχέγγυα ώστε να μπορεί να πει ότι γνώρισε ή κατανόησε τον νου του θεού. Κι ωστόσο αυτά τα εχέγγυα ισχυρίζονται –με ταπεινότητα πάντα και μετριοφροσύνη– ότι διαθέτουν οι θρησκευόμενοι. Καιρός είναι να παύσουμε να εκτιμούμε αυτές τις απίθανες αξιώσεις που μόνος τους στόχος είναι η άσκηση εξουσίας επί των ανθρώπων στον πραγματικό και υλικό κόσμο.

Δεν υπάρχει εδώ ηθικό ή διανοητικό ισοδύναμο μεταξύ των διαφόρων βαθμών αβεβαιότητας. Ο άθεος λέει σε γενικές γραμμές (αν και ο τολμηρός δρ Βίκτωρ Στένγκερ προχωράει παραπέρα) ότι η ύπαρξη μιας θεότητας δεν μπορεί να ανασκευαστεί. Το μόνο που μπορεί να ειπωθεί είναι ότι στερείται παντελώς αποδεικτικών στοιχείων. Ο θεϊστής μπορεί να αποφασίσει ότι είναι απλώς ντεϊστής και να αποφανθεί ότι το μεγαλείο της φυσικής τάξης προϋποθέτει μια θεική δύναμη. (Αυτήν την άποψη υιοθέτησαν, τουλάχιστον δημοσίως, πολέμοι της θρησκείας όπως ο

Τόμας Τζέφερσον και ο Τόμας Πέην.) Αλλά ο θρησκευόμενος *πρέπει* να πάει παραπέρα και να πει ότι αυτή η δημιουργός δύναμη είναι επίσης μια παρεμβαίνουσα δύναμη: μια δύναμη που γνιιάζεται για τις ανθρώπινες υποθέσεις και ενδιαφέρεται για το τι τρώμε και με ποιον έχουμε σεξουαλικές σχέσεις, καθώς και για την έκβαση μαχών και πολέμων. Το να ισχυριστείς κάτι τέτοιο σημαίνει ότι ισχυρίζεσαι κάτι ανθρώπινως αδύνατον. Έτσι, ο ισχυρισμός αυτός καταρρέει και πρέπει να απορριφθεί, όπως θα έπρεπε να είχε γίνει εδώ και πολύ καιρό.

Μερικά πράγματα μπορούν να γίνουν πιστευτά και άλλα δεν μπορούν. Μπορεί να *αποφασίσω* να πιστέψω ότι ο Ιησούς από τη Ναζαρέτ γεννήθηκε από μια παρθένο στη Βηθλεέμ και αργότερα πέθανε και συνάμα δεν πέθανε, εφόσον τον είδαν άνθρωποι μετά τον προφανή θάνατό του. Πολλοί έχουν υποστηρίξει ότι η ίδια η απιθανότητα αυτής της ιστορίας την καθιστά ελάχιστα πιο πιθανή. Ας πούμε λοιπόν ότι δέχομαι και την παρθενική γέννηση και την ανάσταση. Οι θρήσκοι έχουν ακόμη πολλή δουλειά μπροστά τους. Τα γεγονότα αυτά, ακόμη και αν επαληθεύονταν, δεν αποδεικνύουν ότι ο Ιησούς είναι υιός του θεού. Ούτε αποδεικνύουν την αλήθεια ή την ηθικότητα της διδασκαλίας του· ούτε ότι υπάρχει μετά θάνατον ζωή ή Ημέρα της Κρίσεως. Τα θαύματά του, ακόμη και αν επιβεβαιωθούν, δεν τον κάνουν τίποτα περισσότερο από έναν σαμάνο, έναν ιερέα-μάγο, όπως αυτοί που αναφέρονται συχνά στην Παλαιά Διαθήκη. Πολλοί από τους φιλοσόφους που ανθολογούνται σε αυτό το βιβλίο κρίνουν ότι θαύματα ούτε έγιναν ούτε μπορούν να γίνουν· ο Άλμπερτ Αϊνστάιν (τον οποίο ορισμένοι επιμένουν να θεωρούν ντεϊστή) είχε την άποψη ότι θαύμα είναι το ότι δεν υπάρχουν θαύματα ή άλλες ασυνέχειες της φυσικής τάξης. Αυτό δεν σημαίνει ότι μπορούμε να μοιράσουμε τη διαφορά: είτε η πίστη είναι επαρκής είτε τα θαύματα είναι αναγκαία για να στηριχθούν ξανά εκείνους –συμπεριλαμβανομένων των ιεροκηρύκων– που η πίστη τους δεν είναι αρκετά δυνατή. Προσωπικά, αν δω με τα ίδια μου τα μάτια μια αυτοθεραπεία ή μαγεία, δεν θα πειστώ, και δεν θα πειθόμουν ούτε αν δεν γνώριζα ανθρώπους οι οποίοι θα μπορούσαν και μπορούν και κάνουν τέτοια θαύματα και ταχυδακτυλουργίες επί σκηνής.

Αλλά εδώ έχουμε κάτι που είναι *αδύνατον* να γίνει πιστευτό από οποιονδήποτε. Το ανθρώπινο είδος υπάρχει ως *Homo sapiens* τουλάχιστον εκατόν πενήντα χιλιάδες χρόνια (ας μην τσακωθούμε για το ακριβές). Μολονότι καλύπτει μία στιγμή μόνο του εξελικτικού χρόνου, το διάστημα αυτό είναι τεράστιο για πρωτεύοντα θηλαστικά με εγκέφαλο και φαντασία όπως εμείς. Για να προσχωρήσεις σε μια μονοθεϊστική θρησκεία, πρέπει να πιστεύεις ότι άνθρωποι γεννήθηκαν, μόχθησαν και πέθαναν σε αυτήν την περίοδο, πεθαίνοντας συχνά στη γέννα ή από αστία, με προσδόκιμο ζωής το πολύ τριάντα χρόνια. Ας προσθέσουμε σε αυτά πολέμους για τους λειμώνες μεταξύ των διαφόρων ομάδων και φυλών, φοβερές επιδημίες για τις οποίες δεν υπήρχε καμία μικροβιακή θεωρία, πόσο μάλλον θεραπεία, φυσικές κατα-

στροφές και άλλες ανθρώπινες τραγωδίες. Και ωστόσο, όλες αυτές τις χιλιετίες, τα ουράνια παρατηρούσαν αδιάφορα και μόνο εδώ και έξι χιλιάδες χρόνια (μπορεί και αργότερα) αποφάσισαν ότι ήρθε η ώρα να παρέμβουν λυτρωτικά. Και πάλι, η παρέμβασή τους και η λύτρωση έγιναν σε απομακρυσμένες περιοχές της Μέσης Ανατολής, εξασφαλίζοντας έτσι το ότι πολλές γενεές θα εξέπνεαν προτού φτάσουν σε εκείνους τα νέα! Ας στείλω μια φωνή στο Σινά και ας κάμω ένα συμβόλαιο με μία μόνο φυλή από πεισματάρηδες και λαίμαργους χωριάτες. Ας στείλω έναν γιο να τον κάνουν κομμάτια επειδή τον παρεξήγησαν... Ας στείλω τον αρχάγγελο Γαβριήλ να υπαγορεύσει σε έναν αγράμματο και ακαλλιέργητο έμπορο ρητορικές εξάρσεις. Τελικά το σκοτάδι που επέβαλα θα διαλυθεί! Η προθυμία ακόμη και να βάζεις στο μυαλό σου τέτοιες περίτεχνα παλαβές ιδέες προϋποθέτει κάτι περισσότερο από την άρση της δυσπιστίας ή τη βουβή ευπιστία μπροστά σε μαγικά κόλπα.

Προϋποθέτει επίσης την άγνοια ή τη βαριά υποτίμηση πολλών θρησκευτικών δοξασιών που προϋπήρχαν του Μωσέ. Οι πανάρχαιοι πρόγονοί μας δεν ήταν κατ' ουδένα τρόπο άθεοι: έφτιαχναν ναούς και βωμούς και προσέφεραν έμφοβοι τις αναγκαίες θυσίες. Η θρησκεία τους είναι ανθρωπογενής, όπως και όλες οι άλλες. Υπήρχε εποχή που Έλληνες στοχαστές κατήγγειλαν τους χριστιανούς και οι ζωροαστρικοί τους μουσουλμάνους ως «άθεους», επειδή κατέστρεψαν τα αρχαία μνημεία και απαγόρευσαν τις πατροπαράδοτες τελετουργίες. Η πηγή της βεβήλωσης και της ανιερότητας είναι θρησκευτική, καθώς βλέπουμε από τον τρόπο που οι σημερινοί πιστοί βεβηλώνουν τους ναούς, οι μεν των δε, από την Μπαμγιάν ως το Μπέλφαστ και τη Βαγδάτη. Ο Ρίτσαρντ Ντώκινς ήταν πολύ εύστοχος όταν παρατήρησε ότι ο καθένας είναι άθεος εφόσον λέει ότι υπάρχει ένας θεός –από τον Ρα ως τον Σίβα– στον οποίο εκείνος δεν πιστεύει. Το μόνο που κάνει ο σοβαρός και αντικειμενικός άθεος είναι ένα παραπάνω βήμα: Λέει ότι υπάρχει ένας ακόμη θεός στον οποίο δεν πιστεύει. Όπως θα περίμενε κανείς, οι άνθρωποι είναι τόσο σολιψιστές, ώστε θυμώνουν ακούγοντας κάτι τέτοιο και υποστηρίζουν ότι αυτός ο απορριπτός θεός δεν είναι εκείνος στον οποίο έχουν επενδύσει την πίστη τους. Και πάει λέγοντας. Αλλά η ανθρωπογενής φύση της θρησκείας –από την οποία ο μονοθεϊσμός ορκίστηκε να μας απελευθερώσει, τουλάχιστον στην παγανιστική της μορφή– επιζεί με τρομακτική μορφή στις μέρες μας: Οι πιστοί μάχονται αλλήλους σχετικά με την ορθή ερμηνεία των γραφών τους και συχνά φονεύουν ομόπιστους, επειδή διαφωνούν σε δογματικά ζητήματα. Αυτές οι απόκρυφες ενδοθρησκευτικές διαμάχες έχουν αναχαιτίσει την πορεία του πολιτισμού και οι σημερινές εκδοχές τους θα μπορούσαν να τον καταστρέψουν.

Υπάρχει ένα επιχείρημα που ακούγεται στην κοινότητα αυτών που απορρίπτουν όλους αυτούς τους προβληματισμούς ως προς τη χρησιμότητα της λέξης «άθεος». Αφενός, αποτελεί καθαρή άρνηση: είναι μία αναφορά δυσπιστίας ή απιστίας. Στον

δρ Τζόνathan Μίλερ, για παράδειγμα, διακεκριμένο γιατρό και σκηνοθέτη του θεάτρου και της όπερας, ο όρος προκαλεί αμηχανία για τον εξής λόγο: «Δεν έχω», μου είπε κάποτε, «μια ειδική λέξη για να πω ότι δεν πιστεύω στις νεράιδες ή στον άγιο Βασίλη. *Θεωρώ αυτονόητο* το ότι οι νοήμονες φίλοι μου δεν υποθέτουν ότι πιστεύω σε αυτά τα πράγματα». Σωστά – αλλά δεν είμαστε και υποχρεωμένοι να αποτινάξουμε ένα παρελθόν στο οποίο οι νεράιδες και οι Αγιοβασίληδες (σχετικά πρόσφατες επινοήσεις) είχαν το πάνω χέρι. Οι οπαδοί των νεράιδων δεν χτυπάνε την πόρτα σου για να σε προσηλυτίσουν. Δεν απαιτούν να διδάσκεται η ψευτοεπιστήμη τους στα σχολεία. Δεν καταδικάζουν σε θάνατο οπαδούς άλλων νεράιδων. Δεν ισχυρίζονται ότι οι ηθικοί κανόνες βγαίνουν από τις τελετές των νεράιδων και ότι χωρίς νεράιδες θα είχαμε συνουσίες στους δρόμους, καθώς και την κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας. Δεν λένε ότι οι νεράιδες έφτιαξαν τον κόσμο και ως εκ τούτου πρέπει να κλίνουμε το γόνυ στον Μεγάλο Αδελφό των νεράιδων. Ούτε λένε ότι η νεράιδα θα σε διατάξει να σκοτώσεις την αδελφή σου, αν τη δουν να κυκλοφορεί δημόσια με κάποιον που δεν είναι ο αδελφός της.

Νομίζω λοιπόν ότι ισχύει αυτό που ο ποιητής Σέλεϋ αποκαλούσε *αναγκαιότητα* του αθεϊσμού. Αργά ή γρήγορα θα πρέπει να πάρεις θέση. Είτε αποδίδεις την παρουσία σου εδώ στους νόμους της βιολογίας και της φυσικής είτε την αποδίδεις σε ένα θείο σχέδιο. (Μπορείς να διακρίνεις τον φίλο από τον εχθρό από το πώς απαντούν σε αυτό το αναπόδραστο ερώτημα και από το πώς αντιμετωπίζουν τις επιπτώσεις του.) Ωστόσο, όπως και οι πιστοί, άπαξ και αποφασίσουμε, έχουμε ακόμη πολλή δουλειά μπροστά μας.

Η απόρριψη της ανθρωπογενούς έννοιας του θεού δεν είναι επαρκής για τη διανοητική και ηθική χειραφέτηση. Οι άθεοι δεν έχουν δικαίωμα να κυκλοφορούν παριστάνοντας τους ανώτερους. Έχουν απλώς εκπληρώσει την *αναγκαία* προϋπόθεση – την απόρριψη της ηπιότητας του είδους και την αποκήρυξη της προνομακίας του θέσης στο φυσικό σχέδιο. Είναι ελεύθεροι τώρα να γίνουν, αν θέλουν, μηδενιστές ή σαδιστές ή σολιμιστές. Ορισμένες θεωρίες του Υπερανθρώπου πηγάζουν από τον αθεϊσμό· αυτός που πιστεύει ότι Παράδεισος και Κόλαση δεν υπάρχουν, μπορεί να συμπεράνει ότι είναι ελεύθερος να κάνει ό,τι του αρέσει. Ο φόβος αυτής της συνέπειας – που εκφράστηκε πολύ καλά από τον Ντοστογιέφσκι – κάνει πολλούς ανθρώπους απρόθυμους να εγκαταλείψουν το θρησκευτικό δόγμα. Κι ωστόσο, πολλοί σαδιστές και δολοφόνοι ισχυρίζονται ότι ακούνε ουράνιες «φωνές», που τους διατάζουν να διαπράξουν τα εγκλήματά τους, πράγμα το οποίο καθαυτό δεν σιγματίζει τη θρησκευτική πίστη. Τα επιχειρήματα για την ηθική θα πρέπει να εξακολουθήσουν να υφίστανται στη μετα-θρησκευτική κοινωνία, όπως υπήρξαν όταν η θρησκεία βασιλευε και συχνά διέταζε τους καλούς ανθρώπους να διαπράττουν κακές πράξεις – βασανιστήρια, δουλεία ή σκληρότητα σε παιδιά. Γεγονός παραμένει ότι

υπάρχει μια φυσική ανθρώπινη αποστροφή γι' αυτές τις πράξεις, ανεξάρτητα από το πολιτικό ή θρησκευτικό πλαίσιο εντός του οποίου τελούνται.

Δεν υπάρχει επίσης (και εδώ διαφοροποιούμαι ελαφρώς από τον Ντόκινς ως προς την έμφαση) ειδικός λόγος για να θεωρούμε την «επιστήμη» πατέρα ή νουνό της λογικής. Όπως και στην περίπτωση των γιατρών που αναφέραμε προηγουμένως, η δέσμευση στο πείραμα και τα αποδεικτικά στοιχεία δεν εγγυάται ανοσία σε δεισιδαιμονίες και άλλα συναφή. Ο Νεύτωνας ήταν έρμαιο βλακωδών απόψεων περί αληθιμείας. Ο Τζόζεφ Πρίστλυ, ο θαρραλέος ουνιτάριος και σκεπτικιστής που ανακάλυψε το οξυγόνο, πίστευε στη θεωρία του φλογιστού. Ο Άλφρεντ Ράσελ Ουάλας, ένας από τους μεγάλους συνεργάτες και προγόνους του Δαρβίνου, παρακολουθούσε ανελλιπώς πνευματιστικές συνεδρίες, όπου με διάφορες απάτες κάποιος παρήγε «εκτόπλασμα» και οι παρευρισκόμενοι κρετίνοι χειροκροτούσαν. Ακόμη και σήμερα, υπάρχουν σπουδαίοι επιστήμονες –ομολογουμένως μια μειονότητα– που υποστηρίζουν ότι τα επιστημονικά τους ευρήματα δεν είναι ασύμβατα με την πίστη σε έναν δημιουργό. Μπορεί οι ίδιοι να μην αντλούν τα μεν από τη δε, ούτε να ισχυρίζονται κάτι τέτοιο, αλλά πιστοποιούν την ξεροκεφαλιά με την οποία νοήμονες άνθρωποι παραμένουν κολλημένοι σε αστήρικτες δοξασίες.

Ωστόσο, η αρχική μορφή της τυραννίας του ανθρώπου επάνω στον άνθρωπο και του ανθρώπου επάνω στον νου του ανθρώπου (που ενίοτε αποκαλείται ολοκληρωτισμός) ήταν βεβαίως θεοκρατική και καμία υπέρβαση της απολυταρχίας ή της δεσποτείας δεν είναι πλήρης, αν δεν περιλαμβάνει μια σαφή απόρριψη κάθε δικτάτορα που η εξουσία του βασιζέται στο υπερφυσικό. Προσωπικά έχω προσπαθήσει να διατυπώσω μια θέση την οποία αποκαλώ «αντι-θειστική». Στο κάτω κάτω υπάρχουν άθεοι που λένε ότι πολύ θα ήθελαν όλα αυτά τα παραμύθια να ήταν αληθινά, αλλά είναι ανίκανοι να αναστείλουν την αναγκαία δυσπιστία, ή ότι εγκατέλειψαν την πίστη τους με λύπη. Σε αυτό απαντώ: Ποιος θέλει να υπάρχει ένας διηνεκής, αναλλοίωτος, ουράνιος δεσποτισμός που μας υποβάλλει σε συνεχή έλεγχο, που μπορεί να μας καταδικάσει λόγω των σκέψεών μας και που μας θεωρεί ιδιωτικό του κτήμα, ακόμη και μετά τον θάνατό μας; Τι ανακούφιση θα πρέπει να νιώθουμε στη σκέψη ότι δεν υπάρχει ούτε ίχνος αποδεικτικών στοιχείων για να στηρίξει αυτήν τη φριχτή υπόθεση. Και πόσο ευγνώμονες θα πρέπει να είμαστε προς εκείνους τους προγόνους μας που αποκήρυξαν αυτήν την απόλυτη άρνηση της ανθρώπινης ελευθερίας. Πολλοί άνθρωποι, πολύ πριν από τον Δαρβίνο και τον Αϊνστάιν, ή ακόμη και τον Γαλιλαίο, αμφέβαλλαν για τους ισχυρισμούς των ραβίνων, των παπάδων και των ιμάμηδων. Στις παλαιές εποχές μια τέτοια αποκήρυξη απαιτούσε μεγάλο θάρρος. Στις επόμενες σελίδες ελπίζω να σας παρουσιάσω μερικούς από αυτούς που είχαν το κουράγιο. Πιστεύω ότι η γνωριμία με τη σκέψη τους θα βοηθήσει να ανασκευαστεί μια άλλη αντίρρηση για τον αθεϊσμό.

Υποστηρίζεται μερικές φορές ότι η δυσπιστία ως προς έναν φοβερό και δελεαστικό ουράνιο δεσποτισμό κάνει τη ζωή στεγνή, βαρετή και κυνική: ζωή χωρίς παρामυθία, χωρίς επίγνωση του θεικού ή του υπερβατικού. Ανοησίες. Κατ' αρχάς, διαπράττεται ένα προφανές λάθος. Είναι σαν να λέμε ότι δεν πρέπει να πιστεύουμε πως είμαστε ένα εξελιγμένο ζωικό είδος με αρκετές ατέλειες και σύντομη διάρκεια ζωής, όπως και ο πλανήτης μας, διότι αλλιώς, αν το πιστεύουμε, τούτο θα έχει για εμάς συνέπειες ανεπιθύμητες ή και ατιμωτικές. Θα μπορούσε κάτι να δείξει πιο καθαρά τις κακές συνέπειες των ευσεβών πόθων; Δεν υπάρχει σοβαρή ηθική βάση για την άρνηση να κοιτάξουμε κατάματα την πραγματικότητα. Χωρίς αυτό να σημαίνει ότι πρέπει να κοιτάμε συνέχεια την άβυσσο. (Παραδόξως, μόνον η θρησκεία απαιτεί να μην κάνουμε τίποτε άλλο.)

Πιστεύοντας λοιπόν –καθώς αυτή η θρησκευτική αντίρρηση σιωπηρά παραδέχεται– ότι αξίζει να ζει κανείς, μπορούμε να καταπολεμήσουμε τον φυσικό πεσιμισμό μας με τον στωικισμό και την άρνηση της αυταπάτης: ταυτόχρονα μπορούμε να εξωραϊσουμε τη σκηνή με τα εξής: Υπάρχουν τα κάλλη της επιστήμης και τα εκκλησιαστικά θαύματα της φύσης. Υπάρχει η παραμυθία και η ειρωνεία της φιλοσοφίας. Υπάρχουν οι ανεξάντλητες χάρες της λογοτεχνίας και της ποίησης, μη εξαιρουμένων των λατρευτικών και λειτουργικών κειμένων, όπως του Τζων Νταν και του Τζωρτζ Χέρμπερτ. Υπάρχουν τα πλούτη της τέχνης, της μουσικής και της αρχιτεκτονικής, χωρίς και πάλι να εξαιρούμε τα στοιχεία εκείνα που φιλοδοξούν να προσεγγίσουν το υψηλό. Σε όλες αυτές τις ενασχολήσεις, που η καθεμιά τους μπορεί να πάρει μια ολόκληρη ζωή, μπορούμε να βρούμε μια αίσθηση δέους και μεγαλείου που δεν εξαρτάται από καμία επίκληση του υπερφυσικού. Είναι σίγουρο ότι σε οποιονδήποτε εξοπλισμένο με την τέχνη και την κουλτούρα και τη λογοτεχνία και τη φιλοσοφία δεν θα προκαλέσουν τίποτα περισσότερο παρά ανία ή και αηδία οι ιστορίες με φαντάσματα, UFO, οι πνευματιστικές εμπειρίες ή τα ψελλίσματα από το υπερπέραν. Μπορεί κάποιος να εκτιμήσει και να θαυμάσει τη συμμετρία και το μεγαλείο του Παρθενώνα, για παράδειγμα, χωρίς ωστόσο να συμμερίζεται τη λατρεία της θεάς Αθηνάς ή τις επιταγές του αθηναϊκού ιμπεριαλισμού, ακριβώς όπως μπορεί κανείς να ακούει Μότσαρτ ή να θαυμάζει τη Σαρτρ ή το Ντάραμ χωρίς να νοσταλγεί τον φεουδαλισμό, τον μοναρχισμό και την πώληση των συγχωροχαρτιών. Η ίδια η έννοια της κουλτούρας μπορεί εν μέρει να συνίσταται από αυτές ακριβώς τις διακρίσεις. Η θρησκεία μάς ζητάει να κάνουμε το αντίθετο και να διατηρούμε τους αρχαίους φόβους και τις απαγορεύσεις, ακόμη και όταν ζούμε στον κόσμο της σύγχρονης αρχιτεκτονικής και των σύγχρονων όπλων.

Πολύ συχνά ακούγεται το επιχείρημα ότι η θρησκεία έχει δύναμη και αξία, καθόσον απαντά σε όλες τις εποχές και όλους τους τόπους. Κανένας από τους συγγραφείς που ανθολογούνται σε τούτο τον τόμο δεν θα το αρνιόταν αυτό. Μερικοί θα

έλεγαν ότι η θρησκεία αποτελεί τόσο αναπόσπαστο στοιχείο της ανθρώπινης ή της ζωώδους φύσης μας, ώστε είναι αδύνατον να εκριζωθεί. Αυτή, ούτως ή άλλως, είναι η δική μου άποψη. Μάλλον δεν πρόκειται να σταματήσουμε να φτιάχνουμε θεούς ή να επινοούμε τελετές για να τους ευχαριστούμε, εφόσον φοβόμαστε τον θάνατο ή το σκοτάδι και επιμένουμε να θεωρούμε τον εαυτό μας κέντρο του κόσμου. Αυτό θα μπορούσε να διαρκέσει πολύ. Ωστόσο, είναι εξίσου βέβαιο ότι θα συνεχίσουμε να ρίχνουμε ένα δύσπιστο, ειρωνικό ή και πνευματώδες βλέμμα σε αυτό που εφεύραμε. Αν η θρησκεία είναι έμφυτη, το ίδιο έμφυτη είναι και η αμφιβολία μας, όπως και η περιφρόνησή μας για την αδυναμία μας.

Μερικοί από τους συγγραφείς και τους στοχαστές που περιλαμβάνονται σε αυτές τις σελίδες είναι διάσημοι για άλλους λόγους, όχι για το θάρρος και την ευφυΐα τους επί του συγκεκριμένου. Μερικοί τιμώνται κυρίως επειδή προσάπθισαν να απομυθοποιήσουν την πιο φουσκωμένη φήμη που υπάρχει: την προαγωγή σε θεότητα του συνόλου που απαρτίζουν οι φόβοι, τα μίση και οι ανοησίες της ανθρωπότητας. Κάποιοι βίωσαν και την πίστη και την απώλειά της, ενώ για άλλους ισχύει η ρήση του Μπλεζ Πασκάλ – ήσαν και είναι έτσι φτιαγμένοι ώστε να μην μπορούν να πιστεύουν.

Τα επιχειρήματα για τον αθεϊσμό χωρίζονται σε δύο κύριες κατηγορίες: εκείνα που αμφισβητούν την ύπαρξη του θεού και εκείνα που δείχνουν τις κακές συνέπειες της θρησκείας. Θα μπορούσαμε ίσως να διευρύνουμε την πρώτη κατηγορία και να μιλήσουμε για τα επιχειρήματα που αμφισβητούν την ύπαρξη ενός *επεμβαίνοντος* θεού. Στο κάτω κάτω, η θρησκεία είναι κάτι περισσότερο από την πίστη σε ένα ανώτερο ον. Είναι η λατρεία αυτού του ανώτερου όντος και η πεποίθηση ότι οι επιθυμίες του (ή οι επιθυμίες της) μπορούν να γίνουν γνωστές ή να οριστούν. Σε αυτό το πλαίσιο, ας μου επιτραπεί να μνημονεύσω μεγάλους κριτικούς, όπως ο Τόμας Τζέφερσον και ο Τόμας Πέην, οι οποίοι παραδόξως θεωρούσαν τη θρησκεία προσβολή του θεού. Και αργά ή γρήγορα θα πρέπει κανείς να πάρει θέση έναντι του αγνωστικισμού. Αυτή η λέξη είναι σχετικά πρόσφατη – την έπλασε ο μεγάλος Τόμας Χάξλντ, ένας από τους πρώτους υπέρμαχους της θεωρίας της φυσικής επιλογής του Δαρβίνου. Χρησιμοποιείται συχνά ως ενδιάμεσος όρος από αυτούς που δεν μπορούν να ομολογήσουν πίστη αλλά ταυτόχρονα είναι απρόθυμοι να απορρίψουν κατηγορηματικά είτε τη θρησκεία είτε τον θεό. Εφόσον, και πάλι, ορίζω ως πιστούς αυτούς που ισχυρίζονται ότι γνωρίζουν, πιστεύω ότι μπορώ να πω πως ανήκω τουλάχιστον στην ομάδα αυτών που δεν ισχυρίζονται ότι γνωρίζουν. Ένας αγνωστικιστής δεν πιστεύει στον θεό ή τον αντιμετωπίζει με δυσπιστία. Η έλλειψη πίστης δεν είναι το ίδιο ακριβώς με την απιστία, αλλά θα την εκμεταλλευτώ και θα συμπεριλάβω σε αυτό το βιβλίο όσο περισσότερους αγνωστικιστές μπορώ.

Συγγραφείς τόσο διαφορετικοί όσο ο Μάθιου Άρνολντ και ο Τζωρτζ Όργουελ έχουν εγκύψει στο σοβαρό ερώτημα: Τι θα κάνουμε με την ηθική, τώρα που η θρη-

σκειά παρήκμασε; Ο Άρνολντ έφτασε στο σημείο να πει ότι η μελέτη της λογοτεχνίας θα πρέπει να υποκαταστήσει τη θρησκεία. Οφείλω να ομολογήσω ότι προσωπικά φρίττω ελαφρώς αναλογιζόμενος τις συνέπειες που μπορεί να έχει αυτό στις λογοτεχνικές αναζητήσεις, αλλά ως πηγή ηθικού στοχασμού και ως καθρέφτη όπου αντανακλώνται τα ανθρώπινα διλήμματά μας, η λογοτεχνική παράδοση είναι απείρως ανώτερη από τις παιδαριώδεις παραβολές και τις ηθικολογικές ιστορίες, για να μη μιλήσουμε για τις αιμοβόρες και μισαλλόδοξες νοθεσίες των «ιερών» βιβλίων. Έτσι συμπεριέλαβα πολλά απ' όσα πολλοί σπουδαίοι μυθιστοριογράφοι και ποιητές έχουν πει γι' αυτό το κρίσιμο θέμα. Και ποιος άραγε θα γυρίσει την πλάτη στην Τζωρτζ Έλιοτ, στον Τζέιμς Τζόυς και τον Τζόζεφ Κόνραντ για να μελετήσει εμβριθώς τον στεγνό, ασφυκτικό, δυσκοίλιο και τρομαχτικό κόσμο του Αυγουστίνου, του Ακινάτη, του Λούθηρου, του Καλβίνου και του Οσάμα μπιν Λάντεν;

Συχνά θεωρείται δεδομένο ότι η θρησκευτική πίστη είναι κατά κάποιον τρόπο συντηρητική και ο αθεϊσμός προοδευτικός και ανήκων στη φιλελεύθερη παράδοση. Υπάρχουν γι' αυτό επαρκείς ιστορικοί λόγοι που έχουν να κάνουν με τη Γαλλική και την Αμερικανική Επανάσταση. Ωστόσο, πολλοί έντιμοι και νοήμονες συντηρητικοί έχουν απορρίψει την «πίστη» για διάφορους λόγους, μεταξύ άλλων για την απιθανότητά της ή για το ότι ευνοεί μια μεγάλη ομάδα του ποιμνίου της – τους αποτυχημένους, τους άρρωστους, τους νωθρούς, τους επαίτες και τους αδύναμους. Για πολλούς έντιμους φτωχούς είναι περιττό να εφεύρεις έναν θεό που πλένει τα πόδια των ζητιάνων και που εκθειάζει όσους δεν δουλεύουν. Μήπως αυτό δεν είναι αποκήρυξη της εργασίας και νοσηρή ψύχωση με το θύμα; Ο καλούμενος απλός λαός είναι σε θέση να αντιληφθεί αυτήν την απάτη. («Ο πανάγαθος Κύριος αγαπά πράγματι τους φτωχούς, αφού έκανε τόσο πολλούς».) Πολλοί αξιοπρεπείς άνθρωποι δεν αισθάνονται άνετα με τη συνεχή παρότρυνση να δίνουν ελεημοσύνη και να συναναστρέφονται αυτούς που έχουν χάσει τον αυτοσεβασμό τους. Μπορούν επίσης να διακρίνουν το αγκίστρι πίσω από το δόλωμα: Εγκατάλειψε αυτήν τη μάταιη ζωή, άφησε την οικογένειά σου και ακολούθησε τον προφήτη που λέει ότι αυτός ο κόσμος θα τελειώσει σύντομα. Αυτή η εντολή, που συνοδεύεται ρητά ή σιωπηρά από ένα «ειδώλω», είναι αποκρουστική για πολλούς συντηρητικούς που πιστεύουν στην ατομική αυτοτέλεια και ακεραιότητα, και δυσπιστούν έναντι της «φιλανθρωπίας», ακριβώς όπως ήταν αποκρουστική στους πρώτους σοσιαλιστές που δεν πίστευαν ότι η φτώχεια είναι μια ιδανική ή ρομαντική ή ευγενής κατάσταση.

Και τέλος, θέλω να έρθω στο πρόβλημα του σεξ. Αν κάτι αποδεικνύει ότι η θρησκεία δεν είναι απλώς ανθρωπογενής αλλά ανδρογενής, τούτο είναι η αέναη επανάληψη κανόνων και απαγορεύσεων σχετικών με τη σεξουαλική ζωή. Αυτή η αρρώστια είναι διάχυτη, από την αλλόκοτη μονομανία με την παρθενία και τη μονόδρομη δίοδο μέσω της οποίας οι προφήτες ήρθαν στον κόσμο, μέχρι τη φρίκη των έμμημων,

τη συναρπαστική αηδία που προκαλεί η ομοφυλοφιλία και το υποκριτικό ενδιαφέρον για τα παιδιά (που υποφέρουν περισσότερο στα χέρια των πιστών παρά από οποιαδήποτε άλλη ομάδα). Ο ακρωτηριασμός των γεννητικών οργάνων αρσενικών και θηλυκών· η τρομοκράτηση των παιδιών με φριχτές ιστορίες περί ενοχής και κολάσεως· η άγρια απαγόρευση του αυνανισμού – η θρησκεία δεν θα μπορέσει ποτέ να σβήσει από πάνω της την ντροπή που τη στιγμάτισε επί γενεές γενεών ως προς αυτά τα θέματα, να απαλλαγεί από την ενοχή της για την καταστροφή παραγωγικών περιόδων της ζωής των ανθρώπων.

Αυτό που μας σώζει τελικά είναι το χιούμορ. Πολλοί συγγραφείς, βλέποντας τη σχέση μεταξύ σεξουαλικής καταπίεσης και θρησκευτικού ζήλου, κατάφεραν να απελευθερωθούν (και να βοηθήσουν και άλλους να απελευθερωθούν) από τη θανάσιμη λαβή αυτού του διδύμου καταφεύγοντας στο χιούμορ. Πολλά στοιχεία της θρησκείας είναι τόσο γελοία, που πολλοί συγγραφείς, από τον Βολταίρο μέχρι τον Μπέρτραντ Ράσελ και τον Τσάπμαν Κόεν, διασκέδασαν εις βάρος της. Στην εποχή μας, επιστήμονες όπως ο Ρίτσαρντ Ντόκινς και ο Καρλ Σαγκάν έχουν γελοιοποιήσει την προφανή ανικανότητα του δημιουργού να γνωρίζει, ακόμη περισσότερο να καταλαβαίνει τι δημιούργησε. Ο θεός φαίνεται να μη γνωρίζει τα ζώα, εκτός από αυτά που φροντίζουν οι πιστοί του, και δεν έχει ιδέα για τα μικρόβια και τους νόμους της φυσικής. Το γεγονός ότι η θρησκεία είναι ανθρωπογενής (όπως και ανδρογενής, αν σκεφτούμε ότι ανδροκρατείται διεθνώς) είναι από τα πρώτα πράγματα που αντιλαμβάνεσαι.

Κάτι φοβερό έχει συμβεί τώρα στη θρησκεία. Με εξαίρεση τις χώρες όπου μπορεί ακόμη να επιβάλλεται με τον φόβο που θρέφεται από την άγνοια, η θρησκεία συνιστά απλώς μία άποψη μεταξύ πολλών άλλων. Έχει υποχρεωθεί να ανταγωνίζεται άλλες προτάσεις στην αγορά των ιδεών και, ακόμη και όταν προσπαθεί να διατηρήσει τα κεκτημένα, όπως το παλαιό προνόμιο να ενσταλάζει τη διδασκαλία της στον νου των παιδιών (για λόγους τόσο προφανείς, που είναι περιττό να τους υπογραμμίσουμε), είναι αναγκασμένη να συμμετέχει σε δημόσιες συζητήσεις και να υφίσταται έλεγχο. Το καλοκαίρι του 2007 ήμουν σε ένα στούντιο στο Δουβλίνο συζητώντας με έναν λαϊκό εκπρόσωπο της Καθολικής Εκκλησίας, που αποδείχθηκε ότι ήταν ο μόνος πιστός χριστιανός σε ένα πάνελ πέντε συζητητών. Ήταν ευγενής και αρκετά σεμνός, χρησιμοποίησε πολλά σοφίσματα, και δέχτηκε μετά χαράς να πάρει ένα αναψυκτικό μαζί μας μετά το πρόγραμμα. Ξαφνικά τον λυπήθηκα. Εδώ και τριάντα χρόνια η Εκκλησία στην Ιρλανδία δεν είχε ανάγκη να ταπεινώνεται με αυτόν τον τρόπο. Λίγο μόνο ύψωνε τη φωνή, και αμέσως όλοι συμμορφώνονταν, κοινοβούλιο, σχολεία, μέσα μαζικής ενημέρωσης. Μπορούσε να απαγορεύσει (όπως και το έκανε) το διαζύγιο, τις αντισυλληπτικές μεθόδους, την κυκλοφορία ορισμένων βιβλίων, την έκφραση κάποιων απόψεων. Τώρα είναι ανυπόληπτη και

σε παρακμή. Τα κάποτε απόλυτα δόγματά της φαίνονται πια γελοία: Μερικές εβδομάδες πριν από αυτό το ραδιοφωνικό πρόγραμμα, το Βατικανό παραδέχτηκε τελικά ότι ο Limbo (ο τόπος όπου πηγαίνουν οι ψυχές των αβάπτιστων μωρών) δεν υφίσταται. Υπάρχουν επίσης συγκεκριμένοι λόγοι γι' αυτήν την πτώση της Εκκλησίας – από τους κυριότερους το σκάνδαλο του βιασμού παιδιών. Αλλά η εκκοσμίκευση της Ιρλανδίας είναι μέρος ενός ευρύτερου διαφωτισμού, όπου η θεμελιωμένη απιστία έχει ισχυρή παρουσία. Η κυκλοφορία βιβλίων, κασετών και DVD που δείχνουν τους θριάμβους της επιστήμης και της λογικής συμβάλλει σε αυτήν την επιτυχία. Όπως, βέβαια, και η ολοένα μεγαλύτερη συνειδητοποίηση, από ανθρώπους πολιτισμένους, ότι ο κύριος εχθρός που αντιμετωπίζουμε έχει ως βάση την «πίστη».

Ανοιξτε την εφημερίδα ή την τηλεόραση και δείτε τι κάνουν τα κόμματα του θεού στο Ιράκ, προσπαθώντας να υποβιβάσουν μια κάποτε εξελιγμένη κοινωνία στο επίπεδο του Αφγανιστάν ή της Σομαλίας (οι τελευταίες χώρες όπου τα κόμματα του θεού έκαναν ό,τι ήθελαν). Δείτε τις απειλητικές εξελίξεις στο γειτονικό Ιράν, όπου αυτοί που πιστεύουν στην επικείμενη επιστροφή ενός ξωτικού που αποκαλείται «Ο Δωδέκατος Ιμάμης» ενισχύουν την καταστροφολογική τους ρητορεία με την απόκτηση πυρηνικών όπλων. Ή κοιτάξτε στη δυτική όχθη του Ιορδάνη, όπου μεσσιανικοί άποικοι ελπίζουν, κλέβοντας τη γη άλλων σύμφωνα με βιβλικές ντιρεκτίβες, να προκαλέσουν έναν Αρμαγεδδώνα κατά τον δικό τους τρόπο. Οι κύριοι υποστηρικτές αυτών των θρησκευτικών αποίκων, οι Αμερικανοί ευαγγελικοί φονταμενταλιστές, πασχίζουν συνάμα να διδάσκεται η ψευδοεπιστήμη τους στα σχολεία, να ποινικοποιηθεί η ομοφυλοφιλία, να απαγορευτεί η έρευνα των βλαστικών κυττάρων, και να εκτίθεται ο μωσαϊκός νόμος στα δικαστήρια. Από τη Ρώμη ο Άγιος Πατέρας προτίθεται να επαναφέρει την αρχαία, ιστορικά αντισημιτική, «τριδεντική» λειτουργία στην Εκκλησία, κηρύσσοντας σταυροφορίες από τη μια, ενώ από την άλλη συνθηκολογεί με τον ισλαμισμό και δεν παύει να υποστηρίζει ότι τα προφυλακτικά είναι χειρότερα από το AIDS. Στην Ευρώπη και την Αμερική, εφημερίδες και θέατρα και πανεπιστήμια ενδίδουν στις απαιτήσεις μουσουλμάνων φονταμενταλιστών που αγρυπνούν, έτοιμοι πάντα να βρουν πράγματα που τους «προσβάλλουν».

Έτσι, ο διαφωτισμός στον οποίο αναφέρθηκα δεν αναπτύσσεται απρόσκοπτα. Αλλά την εναλλακτική λύση την ξέρουμε πια καλά. Με την ελπίδα ότι θα ενισχυθεί η αντίσταση σε ό,τι βασιίζεται στην πίστη, αλλά και στην ίδια την πίστη, προσφέρουμε αυτήν την ανθολογία της μάχης με τον αρχαιότερο εχθρό της ανθρωπότητας.

ΑΠΟ ΤΟ
Για την φύση των πραγμάτων*
(*De Rerum Natura*)

L U C R E T I U S

Τον Ιανουάριο του 1821 ο Τόμας Τζέφερσον έγραψε στον Τζων Άνταμς «για να αναθερμάνει μιαν ελπίδα ότι η ανθρώπινη σκέψη θα γυρίσει κάποια μέρα στην ελευθερία που απήλαυσε εδώ και 2.000 χρόνια». Αυτή η ευχή για μια επιστροφή στην εποχή της φιλοσοφίας θα τοποθετούσε τον Τζέφερσον στην ίδια περίοδο με τον Τίτο Λουκρήτιο Κάρο, του οποίου το ποίημα Περί φύσεως, σε έξι βιβλία, μας δίνει το απόσταγμα της φιλοσοφίας των πρώτων γνήσιων υλιστών: του Λεύκιππου, του Δημόκριτου και του Επίκουρου. Οι φιλόσοφοι αυτοί έφτασαν στο συμπέρασμα ότι ο κόσμος αποτελείται από άτομα που βρίσκονται σε συνεχή κίνηση· ιδιαίτερα ο Επίκουρος υποστήριξε ότι οι θεοί, αν υπάρχουν, δεν παίζουν κανένα ρόλο στις ανθρώπινες υποθέσεις. Έπεται ότι φαινόμενα όπως οι κερανοί είναι φυσικά, όχι υπερφυσικά, ότι οι τελετές λατρείας και εξευμενισμού είναι μάταιες και ότι δεν υπάρχει κανένας λόγος να φοβάται κανείς τον θάνατο.

Ο Λουκρήτιος, απευθυνόμενος στον φίλο του Μέμμιο και οδηγώντας τον, σαν Βιργίλιος, μέσα από αυτόν τον λαβύρινθο ριζοσπαστικών ιδεών, επανέφερε την «ατομική» θεωρία σε μια εποχή άγριας θρησκευτικής αναζωπύρωσης στη Ρώμη. Υποστήριξε ότι η θρησκεία είναι ανήθικη, όπως και ψευδής.

Ο ατομισμός διώχτηκε άγρια ως αίρεση στη διάρκεια της πρώτης χριστιανικής περιόδου και μόνον ένα τυπωμένο αντίγραφο του *De Rerum Natura* σώθηκε από τις φλόγες. Η αγγλική μετάφραση που χρησιμοποίησα [στην αγγλική έκδοση του βιβλίου] είναι του *W. Hanaford Brown*, συμπατριώτη μου από το Ντήβον και Οξφορδιανού, όπως και εγώ. Το χειρόγραφο του *Brown* λίγο έλειψε να καταστραφεί ολοσχερώς στη διάρκεια των ναζιστικών βομβαρδισμών της Αγγλίας το 1943. Αν ένα θρησκευτικό βιβλίο είχε διασωθεί από τόσους κινδύνους, μπορούμε να φανταστούμε τι θα ισχυρίζονταν οι πιστοί. Αλλά ο Λουκρήτιος μας διδάσκει να μη δίνουμε σημασία σε αυτές τις σαχλαμάρες.

* Λουκρήτιος, *Για την φύση των πραγμάτων*, μετάφραση Θεόδωρου Αντωνιάδη και Ρούλας Χαμέτη, Θύραθεν Εκδόσεις, 2005.

Από το Πρώτο Βιβλίο

2

Όσο για τα παρακάτω, Μέμμε, με τ' αυτιά ανοιχτά και κοφτερό λογισμό, απερίσπαστο από κάθε έγνοια, δώσε προσοχή στην αληθινή φιλοσοφία. Μην περιφρονησεις τα δώρα μου, που σου τα ετοίμασα με ζήλο και αφοσίωση, πριν καταλάβεις καν τη σημασία τους. Γιατί θ' αρχίσω να σου μιλώ για τον ύψιστο νόμο τ' ουρανού και των θεών και θα σου αποκαλύψω τ' αρχέγονα στοιχεία των όντων· με αυτά τα στοιχεία η φύση δημιουργεί το καθετί, το μεγαλώνει και το τρέφει, και σε αυτά πάλι η φύση το αποσυνθέτει, όταν αυτό πεθάνει. Αυτά εμείς όταν ερμηνεύουμε τη θεωρία μας συνήθως τα λέμε «ύλη» ή «γενεσιουργά σήματα» ή «σπέρματα» των πραγμάτων· ή πάλι τα λέμε «πρώτα σώματα», γιατί από αυτά που προϋπήρχαν γεννιέται το καθετί.

3

Χάμω σερόνταν μπρος στα μάτια όλων ατιμασμένη η ανθρώπινη ζωή, πλακωμένη από το βάρος της θρησκείας που απ' τα ουράνια πρόβαλλε την τρομερή της όψη και απειλούσε τους θνητούς. Τότε, πρώτος ένας Έλληνας τόλμησε να υψώσει το βλέμμα του το θνητό καταπάνω της και να της αντισταθεί. Αυτόν δεν τον σταμάτησαν μήτε οι θρύλοι των θεών μήτε οι κερανοί τους μήτε το απειλητικό μουρμουρητό τ' ουρανού. Ίσα ίσα που δυνάμωσαν το θάρρος της ψυχής του και τη θέληση να αποτινάξει, πρώτος αυτός, τις κλειδωνιές που σφράγιζαν τα μυστικά της φύσης. Κι η ζωντανή ορμή του νου θριάμβευσε και διάβηκε τους φλογισμένους φράχτες τ' ουρανού, και περπάτησε το απέραντο Σύμπαν με λογισμό και πνεύμα. Και μας ξανάρθε νικητής για να μας πει τι μπορεί να γενεί και τι όχι, και πώς ορίζεται, με νόμους αχλόνητους, η δύναμη στο καθετί. Έτσι, με τη σειρά της, ποδοπατημένη συντρίβεται η θρησκεία, κι εμάς η νίκη του μας υψώνει στα ουράνια.

4

Ένα πράγμα φοβάμαι, όμως· μην τυχόν νομίσσεις πως σε μυώ στις αρχές μιας ανόσιας θεωρίας και πως βαδίζεις στον δρόμο της ασέβειας. Κάθε άλλο: Η ίδια η θρησκεία είναι που τόσες και τόσες φορές έγινε αιτία για εγκληματικές και ανόσιες πράξεις. Όπως τότε, στην Αυλίδα, που οι διαλεχτοί στρατάρχες των Δαναών κηλίδωσαν τον βωμό της Τρωαδίτισσας παρθένας με το αίμα της Ιφιγένειας. Σαν λύθηκε κι έπεσε στα δυο της μάγουλα η κορδέλα που έδενε τους παρθενικούς βοστρύχους, κι αντίκρισε τον πατέρα της περιύλοπο να στέκει πλάι στον βωμό κι από δίπλα τούς ιερείς να κρύβουν το μαχαίρι, και τον λαό να χύνει δάκρυα βλέποντάς την, άφωνη από τρόμο έπεσε στα γόνατα και σωριάστηκε καταγής. Κείνη τη στιγμή, διόλου δεν την ωφέλησε την άμοιρη τ' ότι αυτή πρώτη είχε δώσει στον βασιλιά τη χαρά να τον πει «πατέρα». Χέρια αντρικά την άρπαξαν κι όπως έτρεμε σύγκορμη, την

έσυραν στον βωμό· όχι για να μπορέσει, σαν θα τελείωνε η ιερή τελετή, να χαρεί τον λαμπρό ύμνο του Υμέναιου· μα αγνή αυτή, ακριβώς την ώρα του γάμου της, με τρόπο ανόσιο, θύμα έγινε θλιβερό, σφαγιασμένη από τον πατέρα της για να σαλπάρει με άνεμο ευνοϊκό και με καλούς οιωνούς ο στόλος. Σε τέτοιες πράξεις φριχτές σπρώχνει η θρησκεία.

6

Αυτούς τους φόβους της ψυχής, λοιπόν, αυτά τα σκοτάδια δεν γίνεται να τα σκορπίσουν οι αχτίδες του ήλιου μήτε τα φωτεινά βέλη της μέρας, μα μόνο η παρατήρηση της φύσης κι η ερμηνεία των νόμων της. Η αρχή που θα χρησιμεύει από δω και πέρα για ξεκίνημα, είναι ότι *τίποτα δεν δημιουργείται ποτέ από το τίποτα, με θεϊκή βούληση*. Πραγματικά, φόβος κυριεύει τους θνητούς, επειδή βλέπουν πολλά να συμβαίνουν στη γη και στα ουράνια, που δεν μπορούν με τη λογική να διακρίνουν τις αιτίες τους, και βάζουν με τον νου τους ότι γίνονται με θεϊκή δύναμη. Γι' αυτό, ξέροντας πως τίποτα δεν μπορεί να δημιουργηθεί από το τίποτα, είμαστε ήδη στον σωστό δρόμο γι' αυτό που αναζητούμε: από ποια στοιχεία γεννιέται το καθετί και πώς μπορεί όλα να γίνονται χωρίς θεϊκή δράση.

7

Αν μπορούσε το καθετί να γεννηθεί από το τίποτε, θα ήταν τότε δυνατό ένα οποιοδήποτε είδος να γεννηθεί απ' τ' οτιδήποτε και δεν θα υπήρχε ανάγκη σπέρματος. Άνθρωποι θ' αναδύονταν μέσα από τη θάλασσα, ψάρια μέσα απ' τη στεριά, πουλιά θα ξεπετιόνταν μεσ' από τα ουράνια· γελάδια κι άλλα εξημερωμένα ζωντανά μαζί με κάθε λογής άγρια θηριά στην τύχη γεννημένα, θα γέμιζαν τ' αγροκτήματα και τις ερημιές, χωρίς διάκριση· δεν θα βγαίνουν κάθε φορά οι ίδιοι καρποί στα δέντρα, αλλά τα πάντα θα μεταλλάσσονταν και κάθε δέντρο θα βγαζε κάθε λογής καρπούς. Γιατί αν δεν υπήρχαν τα γενεσιουργά του σώματα, πώς θα μπορούσε το κάθε ον να έχει μια καθορισμένη μάνα; Επειδή όμως συμβαίνει το καθετί να παράγεται από καθορισμένα σπέρματα, γεννιέται και έρχεται στο φως από εκεί όπου ενυπάρχει η ύλη και τα πρωταρχικά στοιχεία της ουσίας του· γι' αυτό λοιπόν δεν μπορεί τα πάντα να γεννιούνται από τα πάντα, γιατί το κάθε πράγμα κρύβει μέσα του τη δική του ξεχωριστή δύναμη.

Έπειτα, γιατί βλέπουμε το ρόδο να ανθίζει την άνοιξη, το στάρι να ωριμάζει με τις ζέστες και τ' αμπέλι με το κάλεσμα του φθινοπώρου; Είναι επειδή σαν έρθει η ώρα τους να συρρεύσουν τα καθορισμένα σπέρματα, τότε μόνο φανερώνεται το κάθε πλάσμα· αρκεί να 'ναι ευνοϊκός ο καιρός, και τότε η γη, όλο ζωντάνια κι άφοβα, βγάνει στις όχθες του φωτός τους τρυφερούς βλαστούς της. Αν γεννιόνταν από το τίποτε, θα ξεπετάγονταν ξαφνικά κι ακανόνιστα και σε αταίριαστες εποχές, μιας και δεν θα υπήρχαν τα αρχέγονα στοιχεία που τη γόνιμη ένωσή τους θα εμπόδιζε η ακαταλληλότητα της εποχής. Κι ούτε που θα χρειαζόταν να περάσει χρόνος για να ανα-

πτυχθούν τα πράγματα με τη συσσώρευση των στοιχείων τους, αν μπορούσαν να μεγαλώνουν από το τίποτε. Μικρά παιδιά θα γίνονταν αμέσως παλικάρια, και δέντρα που θα ξεφύτρωναν από τη γη θα υψώνονταν μεμιάς. Όμως είναι ολοφάνερο πως τίποτε από αυτά δεν συμβαίνει, αφού όλα τα πράγματα αναπτύσσονται σταδιακά κι όπως ταιριάζει σε καθενός το σπέρμα, και μεγαλώνοντας διατηρούν την ιδιαιτερότητα του είδους τους· μπορείς, λοιπόν, να 'σαι βέβαιος πως το καθετί μεγαλώνει και τρέφεται με τη δικιά του ύλη.

[στίχοι 50-101, 146-191]

Από το Δεύτερο Βιβλίο

5

Κι όμως υπάρχουν κάποιοι που σε πείσμα όλων αυτών, και χωρίς να 'χουν ιδέα τι πράγμα είναι η ύλη, πιστεύουν πως δίχως την καθοδήγηση των θεών η φύση δεν θα μπορούσε να εναλλάσσει τις εποχές του χρόνου τόσο ταιριαστά με τις ανάγκες του ανθρώπου, ούτε να παράγει τους καρπούς κι όλα τ' άλλα δώρα που τα ζυγώνουν οι θνητοί παρακινημένοι από τη θεία Ηδονή, την οδηγήτρα και σύντροφό τους στη ζωή, αυτήν που με τα θέληγτρα της Αφροδίτης τούς παρακινεί να διαιωνίζουν το είδος τους για να μη σβήσει η γενιά των ανθρώπων. Αυτοί που φαντάζονται πως όλα τα τακτοποιήσαν οι θεοί για χάρη των ανθρώπων είναι φανερό πως έχουν ξεστρατίσει από τον δρόμο της αλήθειας. Εγώ, ακόμα κι αν αγνοούσα τι πράγμα είναι τα αρχικά στοιχεία, από τα ίδια τα ουράνια φαινόμενα και από πολλά άλλα γεγονότα θα τολμούσα να βεβαιώσω και να αποδείξω πως είναι αδύνατο ο κόσμος να έχει πλαστεί για μας από τους θεούς: με τόσες ατέλειες είναι φορτωμένος!

[στίχοι 167-181]

Από το Τρίτο Βιβλίο

15

Εμπρός τώρα· για να μπορέσεις να μάθεις ότι ο νους κι οι ανάλαφρες ψυχές όλων των πλασμάτων γεννιούνται και πεθαίνουν, θα συνεχίσω το ποίημά μου με στίχους που για πολύ καιρό αναζήτησα και βρήκα με μόχθο ηδονικό, έτσι που να 'ναι αντάξιοι του ονόματός σου. Εσύ μόνο πρόσεχε στο εξής να εννοείς με την ίδια ονομασία και τα δύο· κι όταν σου μιλάω λόγου χάρη για την ψυχή και δείχνω πως είναι θνητή, να καταλαβαίνεις πως εννοώ και τον νου, αφού είναι αξεδιάλυτα σε μια φύση ενιαία.

Πρώτα εξήγησα πως η ψυχή είναι πλασμένη από λεπτά μικροσκοπικά σωματίδια και πως τα άτομά της είναι πολύ μικρότερα απ' τη διάφανη υγρασία του νερού ή το σύννεφο ή τον καπνό – γιατί είναι αξεπέραστη η κινητικότητά της, ακόμη και με το πιο απαλό άγγιγμα, αφού την κινητοποιούν ακόμα και *ομοιώματα* καπνού και ομίχλης, όπως για παράδειγμα όταν είμαστε βυθισμένοι στον ύπνο και βλέπουμε να υψώνονται από βωμούς ατμοί και καπνοί (γιατί αναμφίβολα, τούτα τα ομοιώματα γεννιούνται μέσα μας). Όταν, λοιπόν, με το που ραγίζουν τα δοχεία, ξεχύνεται το νερό από παντού, όταν βλέπεις την ομίχλη και τον καπνό να σκορπάνε στον αέρα, πίστεψέ το, πολύ πιο γρήγορα σκορπά και χάνεται η ψυχή, κι ακόμη πιο γοργά διαλύεται στα αρχικά της στοιχεία, μόλις φύγει κι αφήσει το ανθρώπινο σώμα. Και πραγματικά, όταν το ίδιο το σώμα, σαν να λέμε το δοχείο της ψυχής, δεν μπορεί να την κρατήσει αν για κάποια αιτία κλονιστεί ή χάσει τη συνοχή του γιατί άδειασαν από αίμα οι φλέβες, πώς φαντάζεσαι πως θα μπορούσε να τη συγκρατήσει ο αέρας, που είναι πολύ πιο αραιός από το σώμα μας;

[στίχοι 417-444]

Από το Πέμπτο Βιβλίο

39

Ύστερα, όταν απέκτησαν καλύβια, δέσματα και τη φωτιά, και η γυναίκα ζευγαρωμένη με τον άντρα δέχτηκε να ζήσουν μαζί σε ένα νοικοκυριό και αναγνώρισαν τα καλά της συμβίωσης, κι είδαν να γεννιούνται δικά τους βλαστάρια – τότε ήταν που άρχισε για πρώτη φορά να ημερεύει το ανθρώπινο γένος. Γιατί αφότου χρησιμοποιήσαν τη φωτιά, δεν άντεχαν πια τα σώματά τους να τουρτουρίζουν στην παγωνιά κάτω απ' τον θόλο τ' ουρανού· η Αφροδίτη, πάλι, λιγότεψε τη δύναμή τους, και τα παιδιά με τα καλοπιάσματά τους εύκολα λύγιζαν την έπαρση των γονιών τους. Τότε άρχισαν οι γείτονες να ενώνονται με φιλικούς δεσμούς, γιατί δεν ήθελαν μήτε να βλέπονται μήτε να βλάπτουν, και ζήτησαν να προστατεύονται τα γυναικόπαιδα, δηλώνοντας με χειρονομίες και άναρθρες κραυγές ότι το έλεος για τους αδύναμους ήταν δίκαιο για όλους. Απόλυτη ομόνοια δεν ήταν δυνατό να επιτύχουν, πάντως η πλειονότητα τηρούσε τις συνθήκες· αλλιώς δεν θα διαιωνιζόταν η ανθρώπινη φυλή, μα από τότε κιόλας θα 'χε αφανιστεί εντελώς.

[στίχοι 1.011-1.027]